

de SPORTWERELD

Geschiedenis en achtergronden van de sport • #76 • 2016

Koers is religie

Wielerbalingen in Argentinië

Hitlers schaatsfamkes





Dé webshop voor sportgeschiedenis



Benjamin West: 'The Cricketers' (fragment), 1764, olie op linnen. In privécollectie. Zie Ruud Stokvis' artikel 'De representativiteit van sportschilderijen' op pagina 20-23.



Hier hebt gy Jonkheijd koen [...]. Bijzondere Collecties UvA, Collectie Boerma, Pr. C 10161. Zie voor de duiding van deze prent het artikel "t Oud gebruik der Kinderen" van Nico Boerma op pagina 15-17.

Van de redactie

Het zal u niet zijn ontgaan. Inmiddels hanteert *de SPORTWERELD* een publicatieritme van drie afleveringen per jaar: het vroege voorjaar, vlak voor de zomer (een thematisch dubbelnummer, zodat u op het strand wat te doen hebt) en het najaar.

Het abonneebestand is nog steeds bescheiden, hoewel stijgende, en we hebben als redactie de illusie dat de vorig jaar ingezette 'vernieuwing' aan die aanwas heeft bijgedragen. Meer abonnees zouden we echter van harte verwelkomen, want dat zou zowel het tijdschrift als de overkoepelende stichting De Sportwereld meer armslag geven. Dus we hopen dat u in uw naaste omgeving uw best wilt doen om sportgeïnteresseerden met een proefabonnement over de streep te trekken.

Afgelopen jaar hebben redactie en bestuur van Stichting de Sportwereld gediscussieerd over de manier waarop het tijdschrift aantrekkelijker gemaakt zou kunnen worden voor een grotere doelgroep. Meer of allemaal themanummers was een van de geopperde mogelijkheden, aangezien daarmee gerichter adverteerders – en dus extra inkomsten – binnengehaald zouden kunnen worden. Vooralsnog houdt de redactie dat idee in portefeuille, al was het maar omdat zij aarzelt zichzelf de expertise toe te dichten voor meerdere themanummers per jaar. Kwaliteit moet wel gewaarborgd zijn, zeker als het resultaat moet gaan dienen als reclamemiddel. En: gastredacties kunnen en willen we niet uitnodigen als we die geen behoorlijke financiële middelen of andere compensatie kunnen bieden. Gelukkig komen er voldoende artikelen binnen om op jaarbasis drie/vier afleveringen van het tijdschrift op een interessante manier te vullen. Dus: blijft u vooral stukken insturen!

Ondertussen ligt er weer een aflevering voor u met een groot scala aan prachtige onderwerpen uit de sportgeschiedenis. Zeer gevarieerd ook: van snooker en wielrennen tot bikkelen en schaatsen. Er lijkt zelfs sprake van een dunne rode lijn in deze editie: in zeven artikelen speelt de relatie sport/spel-kunst een prominente rol en de meeste afbeeldingen bestaan uit grafiek, tekeningen en schilderijen. In dezelfde geest raden wij u aan op bedevaart te gaan naar het Vlaamse Roeselare, waar u in het Wielermuseum in de Paterskerk het op het omslag weergegeven Croix de Fer kunt aanschouwen. Heeft u geluk, dan strijkt door de kerkramen het zonlicht over het metershoge, uit wielervediëtsen geconstrueerde kruis, als ware het een impressionistisch kunstwerk van Van Gogh.

Veel lees- en kijkplezier!

Namens de redactie: Jan Luitzen & Wim Zonneveld

In dit nummer

Van de redactie en inhoudsopgave	3
Wielerbalingen in Zuid-Amerika <i>Ruurd Edens & Wim Zonneveld</i>	4
Where's the cue ball going? <i>Rogier Verkade</i>	10
't Oud gebruik der Kinderen <i>Nico Boerma</i>	15
Koers is religie <i>Jan Luitzen</i>	18
De representativiteit van sportschilderijen <i>Ruud Stokvis</i>	20
Centsprent van Friese hardrijderij <i>Marnix Koolhaas</i>	24
Napoleon der pikeurs <i>Wim Zonneveld</i>	26
De Eeuw der Snelheden <i>Jurijt van de Vooren</i>	28
Hitlers schaatsfamkes <i>Marnix Koolhaas</i>	30
Diskobolos <i>Onno Kusters</i>	32
Publicaties sportliteratuur <i>Wilfred van Buuren</i>	33
Medewerkers de SPORTWERELD #76	34
Colofon	36

Na de Zesdaagse van Buenos Aires, juni 1940, wordt het duidelijk dat terugkeren naar Europa op korte termijn een illusie is.

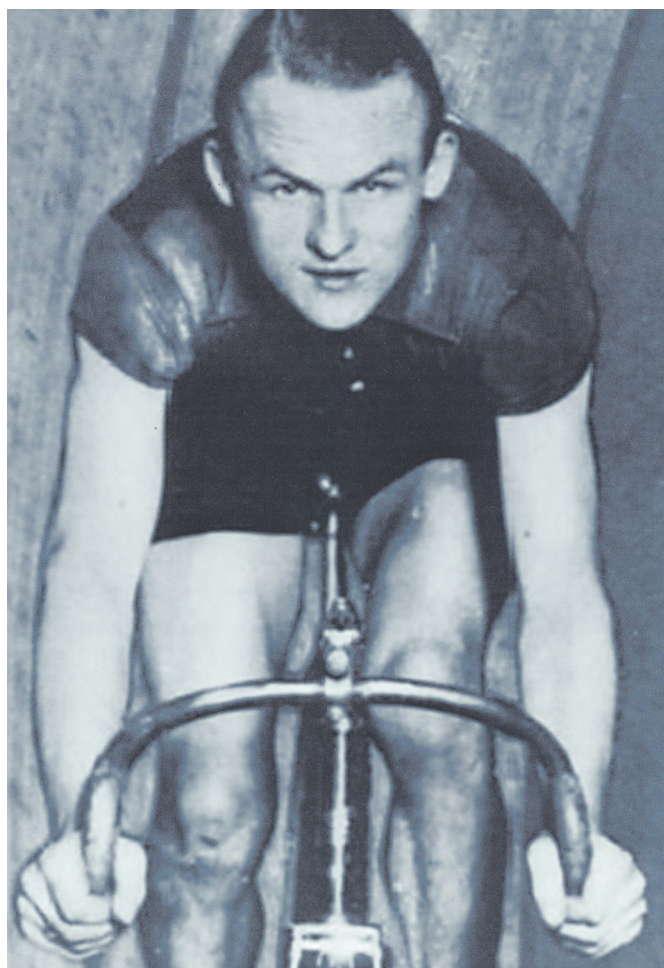
WIELERBALLINGEN IN ZUID-AMERIKA

Ruurd Edens en Wim Zonneveld

In maart 1940 vertrekken de Brabanders Frans Slaats en Frans van den Broek naar Buenos Aires om in Argentinië te gaan wielrennen, onder andere in de zesdaagse van de hoofdstad. Door de bezetting van Nederland in mei wordt hun terugkeer verhinderd. Aanvankelijk kunnen ze zich nog redden met wedstrijden, vaak met de Vlamingen Roger Deneef en Stan Huys als maten, maar financiële problemen, heimwee en zorgen om de situatie in Europa eisen hun tol. In 1942 scheiden zich hun wegen. Slaats blijft rijden in Zuid-Amerika, maar Van den Broek wordt na een militaire opleiding in de Verenigde Staten onderdeel van het oorlogsgeweld. Bij hun terugkeer in Nederland wachten droeve tijdingen.¹

In de haven van Marseille gaan elf mannen aan boord van het Franse stoomschip de Campana. Het is 17 maart 1940. Ze hebben ieder een koffer bij zich, maar de belangrijkste bagage hebben ze al afgegeven: hun racefietsen staan veilig opgeborgen in het ruim. De reis gaat naar Buenos Aires in Argentinië,

¹ De reconstructie in dit artikel is voornamelijk gebaseerd op krantenartikelen uit de relevante periode, geraadpleegd via www.delpher.nl, vooral uit de regionale pers: *Nieuwe Tilburgsche Courant*, *Noordbrabantsch Dagblad*, *Limburger Koerier*; brieven van de beide Brabantse renners werden hierin inhoudelijk geparafraseerd. Daarnaast werden *Utrechtsch Nieuwsblad*, *Utrechtsch Volksblad*, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, *De Telegraaf* en *Het Volk* gebruikt.



Frans Slaats. Bron: Waalwijkwiki.nl (Collectie SALHA/GAW).

vanuit een Europa waarin de spanning aan het oplopen is. Duitsland heeft Oostenrijk geannexeerd en is op 1 september 1939 Polen binnengevallen. Engeland en Frankrijk hebben Hitler de oorlog verklaard. Het continent zet zich schrap.

De reis is er een met grote risico's. Iedereen weet dat Duitse U-boten in de oceaan actief zijn. Toch wagen de renners het er op, veel keus hebben ze trouwens niet.

Argentinië is een *sportminded* land, de baansport is populair.

Wielrennen in Argentinië

De elf renners vormen een internationaal gezelschap, met leden uit België, Italië, Frankrijk, Spanje, Engeland en Nederland. Ze kennen elkaar goed, de afgelopen jaren hebben ze overal op het continent strijd met elkaar geleverd in velodrooms. Maar door de oorlogsdreiging hebben ze aanzienlijk minder werk, dus het aanbod om in Zuid-Amerika te komen rijden was meer dan welkom.

Argentinië is een *sportminded* land; het is gek van voetbal en in de hoofdstad en omgeving zijn er tal van poloclubs. De baansport is populair. De zesdaagse van Buenos Aires wordt sinds 1936 verreden en elk jaar zijn er Europese deelnemers geweest.² De aflevering van 1939 is gewonnen door de Vlaamse pistier Camiel Dekuysscher, samen met de plaatselijke favoriet Martin-Remigio Saveedra.³ Het Argentijnse publiek kijkt reikhalzend uit naar de komst van nieuwe, gerenommeerde Europeanen. Ze zullen een welkome aanvulling zijn op de eigen renners, op wie men een beetje uitgekeken raakt.

Twee Nederlanders, allebei Frans geheten, maken deel uit van de groep van elf. Frans Slaats (27) uit Waalwijk heeft een aanzienlijke staat van dienst op de baan. Hij is een tempobeul, die de afgelopen jaren meer dan 300 overwinningen heeft behaald in koppelwedstrijden en zeges in de zesdaagsen van

Amsterdam, Kopenhagen, Antwerpen, Gent en Brussel, met Jan Pijnenburg en Kees Pellenaars als partners. In 1937 was hij een maand lang in het bezit van het werelduurrecord. Op de supersnelle Vigorelli-baan in Milaan legde hij op 29 september 45 kilometer en 558 meter af.⁴ De Fransman Maurice Archambaud pakte het wel twee maanden later terug, met zo'n 300 meter meer.

De plaatselijke organisatie had Slaats liever gekoppeld aan bekendere renners als Cor Wals of Pellenaars. Als blijkt dat die voor dezelfde periode al lucratieve contacten hebben afgesloten in België, waar ze niet vanaf willen voor een ongewis Zuid-Amerikaans avontuur, zet Buenos Aires de zaak zelfs op scherp: 'Als degenen, die wij vragen niet willen komen, dan maar niemand', laten zij per telegram weten. Maar als niet alle beoogde Engelse rijders door de oorlogssituatie kunnen overkomen, komen de zaken anders te liggen.

Slaats' partner wordt daarom Frans van den Broek uit Eindhoven (26), een verdienstelijk coureur die zich op baan en weg vooral in Brabant een aardige reputatie heeft verworven. Hij vormde vaak een duo met Louis van Schijndel uit Beek en Donk, maar die is gestopt omdat hij geen zin had om nog voor een broek en een trui rondjes te rijden.⁵

De twee Belgen

De Nederlanders zijn blij om in Marseille ook de Vlamingen Roger Deneef en Constant Huys aan te treffen. Ze spreken dezelfde taal en trekken met elkaar op. Deneef (34) is een gerenommeerd pistier uit Lokeren. Met verschillende partners heeft hij zesdaagsen in Brussel, Keulen en Berlijn op zijn naam geschreven. Men kent hem ook in Nederland; op de Olympische baan in Amsterdam heeft hij podiumplaatsen behaald. Huys (29) uit Heffen bij Antwerpen is een bescheidener coureur die in eigen land enkele kleine achtervolgingswedstrijden heeft gewonnen. Op de weg was hij in 1933 derde bij het nationaal kampioenschap in Brasschaat. Zijn grootste wapenfeit is het nationaal uurrecord dat hij eind oktober 1937 vestigde, ook op Vigorelli: 43 kilome-

² Al in januari 1902 rijdt (en wint) de topsprinter Louis Grogna uit Seraing in Buenos Aires. Hij ontmoet er de jonge wielrenner Lucien Mazan, zoon van een Franse immigrantenfamilie, die zich dan al 'Petit-Breton' noemt. Als Lucien terugkeert naar Frankrijk voor militaire dienst, schrijft Louis voor hem een aanbevelingsbrief, die overgeleverd is. De rest is geschiedenis (zie 'Louis Grogna' op Wikipedia).

³ Zie voor de geschiedenis van de zesdaagse van Buenos Aires: www.cyclingarchives.com.

⁴ Zie voor een uitgebreide levensbeschrijving van Frans Slaats: http://waalwijkwiki.nl/wiki/Laurentius_Johannes_Slaats. 'Frans Slaats. Die middag in Milaan' is een artikel van Peet Kappen over de verbetering van Slaats' werelduurrecord in 1937. Het verscheen in *Helden. Wielersport in Brabant* #1 (winter 2007).

⁵ '1931-1947 Eindhoven. Frans van den Broek vooraan op weg en baan'; blog van Piet Gijsbers bij Foto 60, op: <https://wielerspiegel.wordpress.com/fotos-2/>.



Constant Huys. Bron: ryssel59.blogspot.nl.

ter en 710 meter – pas in 1949 wordt het verbeterd.⁶

De elf die zich klaarmaken voor de zeereis beseffen aan een gewaagd avontuur te beginnen. Gedurende drie weken zitten ze op elkaars lip en soms ontstaan er irritaties, want de politieke actualiteit blijkt niet op de kade in Marseille te zijn achtergebleven. Vooral Van den Broek en de Italiaan Bruno Loatti hebben het regelmatig aan de stok. Loatti is een overtuigd fascist en dat laat hij merken ook. Wanneer hij zich een keer minachtend uitlaat over koningin Wilhelmina, wil Van den Broek hem aanvliegen en moeten anderen tussenbeide komen. De Nederlander neemt zich voor om die Italiaanse extremist dan maar later op de wielervedstrijden te vernederen.⁷

Op 11 april legt hun schip eindelijk aan in Buenos Aires. Daar staan wielervedfans en journalisten te

⁶ Details over de wielervedcarrières van Deneef en Huys zijn te vinden op www.cyclingarchives.com.

⁷ Een tweedelig interview met Frans van den Broek over zijn persoonlijke belevenissen en indrukken verscheen in *De Waarheid* (8 en 10 november 1945). Op hoge leeftijd nogmaals in *Eindhovens Dagblad* (12 januari 1995).

Frans is blij als hij Loatti in de sprint klopt.

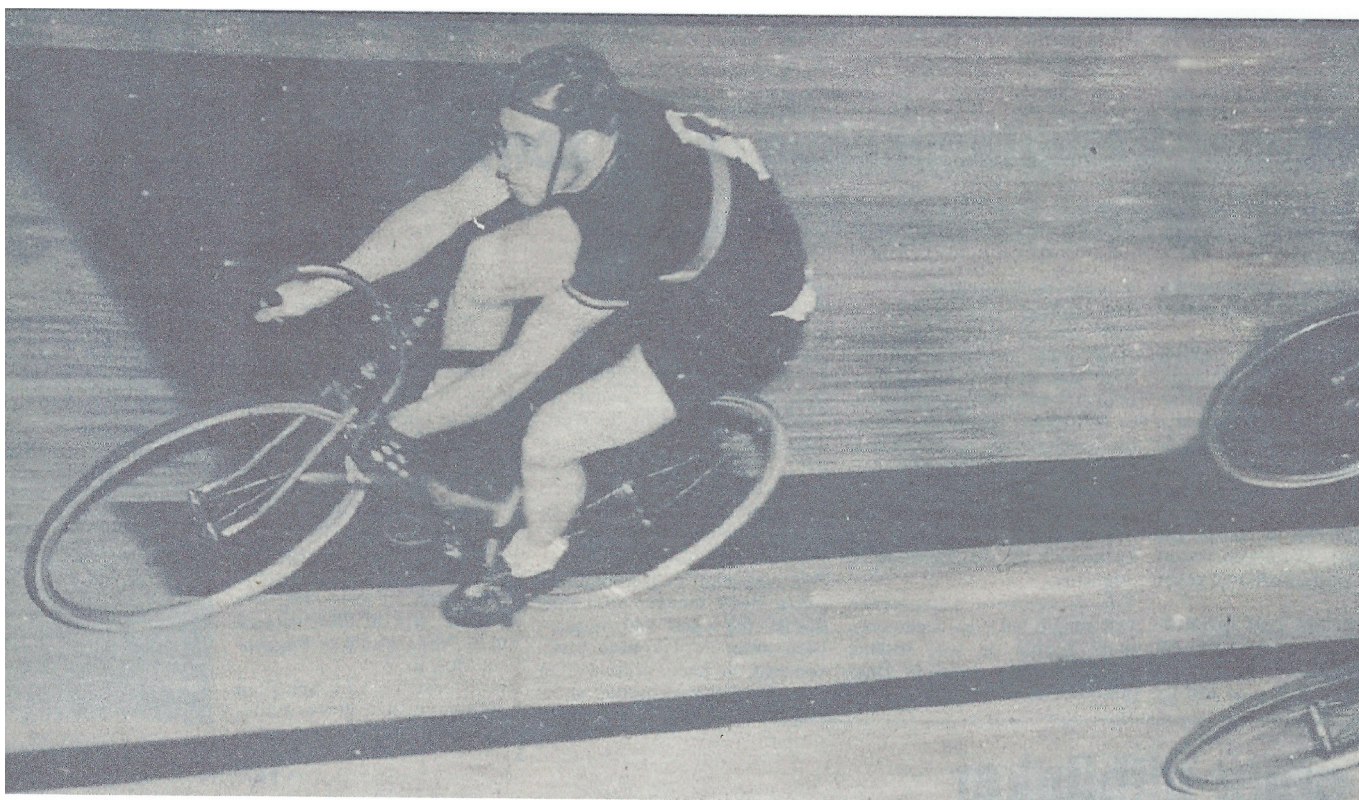
wachten op de Europese vedetten. Radiostations duwen hen microfoons onder de neus. Ook Slaats en Van den Broek mogen iets zeggen tegen de luisteraars. Ze spreken geen woord Spaans, maar het publiek zal wel begrijpen dat ze het fijn vinden om in Argentinië te zijn en dat ze zich verheugen op de komende koersen.

De coureurs worden naar hun hotel gebracht, waar ze twee Deense deelnemers treffen, alsook de 34-jarige Gottfried Hürtgen uit Keulen. Die heeft veruit de meeste ervaring van de groep, als winnaar in Buenos Aires in 1937 en derde in 1939. Diezelfde avond al krijgt de felle Van den Broek het bij het eten met hem aan de stok. De Nederlander laat zich terloops ontvallen dat zijn moeder hem heeft geleerd dat de beste Duitser altijd nog een paardendief is. Hürtgen is witheet, en echt gezellig wil het aan tafel niet meer worden. Hoog tijd dat de renners gaan doen waar ze voor gekomen zijn: fietsen.

Wedstrijden

De renners trainen hard, want op 5 mei staat het eerste evenement op het programma: een serie baanwedstrijden in de Argentijnse hoofdstad. Slaats blijkt zich snel in vorm te hebben gereden. Hij klopt Deneef in een achtervolging en wint een koppelkoers met de Fransman Wambst. Van den Broek wordt tweede met de Italiaan Bertola.

Vijf dagen later vallen thuis de Duitsers Nederland binnen. Berichten erover en over de daarop volgende bezetting bereiken Zuid-Amerika mondjesmaat. Het consulaat in Buenos Aires geeft de beschikbare informatie door aan de landgenoten in de stad. Slaats en Van den Broek maken zich vanzelfsprekend



Unieke actiefoto met Roger Deneef. Hij zal deze laatste sprint van de Zesdaagse van Buenos Aires 1940 met een halve ronde winnen. Bron: *De Voorpost* (29 augustus 1980).

grote zorgen, maar voorlopig zit er niets anders op dan te blijven fietsen. Zo snel mogelijk een boot terug nemen wordt ze door het consulaat afgeraden, veel te gevaarlijk. Over niet al te lange tijd zal het sein 'veilig' wel worden gegeven, en dan kunnen ze zich weer bij hun familie voegen.

Op 13 juni 1940 start de Zesdaagse van Buenos Aires, het evenement waar de Europese renners vooral voor zijn aangetrokken. Het stadion in het Luna Park zit stampvol en het publiek geniet van de koersen. Niet dat de wedstrijd erg spannend is: de Duits-Italiaanse combinatie Hürtgen-Di Paco is oppermachtig en wint met zeven ronden voorsprong. Vooral Rafaele di Paco levert zijn bijdrage; hij is een razendsnel sprintertje, dat al meerdere etappes in Giro en Tour op zijn naam heeft staan. Geen toeval, die overmacht, meent Van den Broek. De Argentijnse organisatoren, in een land vol Duitse en Italiaanse immigranten, maken vooraf duidelijk dat het niet de bedoeling is dat het de vertegenwoordigers van de as Rome-Berlijn al te moeilijk zal worden gemaakt.

Hoewel hij graag met Slaats had gereden, krijgt Van

den Broek een Argentijnse koppelgenoot toegewezen zonder enige baanervaring. Mario Stefani is een jongeman ergens uit het binnenland en Van den Broek weet zich bij de start al kansloos. Toch voelt hij nog enige voldoening wanneer hij Bruno Loatti tot drie maal toe in een onderling sprintje klopt.

Slaats heeft Mario Mathieu als maat, een jonge, 23-jarige Argentijn die aan het begin staat van een succesvolle carrière. Maar Frans wordt al op een van de eerste dagen in de hekken gereden en valt op zijn knie. De dokter schrijft een dag rust voor en daarna doet hij in feite buiten mededinging mee.

Deneef en Huys treffen het iets beter. Ze mogen als koppel rijden en ondanks dat Deneef na een valpartij met een lichte hersenschudding rondrijdt, eindigen ze als derde. Hürtgen trekt op de slotdag een smetteloos nieuw tricot aan om zijn zege extra luister bij te zetten. Op zijn borst prijkt een groot hakenkruis.

Overleven in Zuid-Amerika

Het wordt inmiddels duidelijk dat voor de renners terugkeer naar Europa op korte termijn een illusie is, voor de Nederlanders en Belgen, maar net zo goed

voor de rest. Er zit niets anders op dan de situatie te accepteren en er in Zuid-Amerika het beste van te maken. Ze slagen erin brieven naar thuis te krijgen, weliswaar zeer onregelmatig en met grote vertraging, maar toch. Via de familie publiceren de kranten regelmatig de inhoud daarvan. Frans Slaats schrijft enthousiast over zijn avonturen en laat weten dat hij en de anderen mogelijk ook in Chili en Peru gaan rijden. Hij mist Brabant enorm en beseft natuurlijk wel dat zijn familie het onder het Duitse juk zwaarder heeft dan hij.

Om de kosten te drukken delen de Nederlanders en Belgen in hun hotel in Buenos Aires een huishouden. 1941 breekt aan: in Argentinië wordt vooral op de weg gekoerst. De Europeanen komen in diverse wedstrijden in en rond Buenos Aires aan de start. Vaak is Di Paco de snelste, maar ook Roger Deneef onderscheidt zich met enkele ereplaatsen. In april 1941 krijgt zijn vrouw in Lokeren eindelijk weer eens een teken van leven. Deneef heeft last van heimwee; hij heeft zijn vrouw en zijn vier kleine kinderen nu al een jaar moeten missen. Hopelijk komt er snel een einde aan die oorlog, want hij voelt zich schuldig dat zijn vrouw er bij de opvoeding en zorg van de kleintjes alleen voor staat.

Ondertussen worden wedstrijden schaarser en de inkomsten lopen daarmee terug. De bevolking heeft wel wat anders aan het hoofd dan zesdaagsen en omniums. Uit een volgende brief van Slaats blijkt dat het avontuur in Chili en Peru uiteindelijk niet is doorgegaan. Het hotel begint te duur te worden en de vier dreigen een ander onderkomen te moeten zoeken.

Pas na de oorlog wordt het goed duidelijk hoe het Van den Broek en Deneef is vergaan.

Deneef verzint een list en biedt de eigenaar aan om het hele gebouw te schilderen en te behangen. De coureurs mogen in ruil voor hun werk drie maanden gratis logeren. Als de renners uiteindelijk toch op straat komen te staan, heeft een Belgische familie in Buenos Aires nog wel wat ruimte over en biedt gratis onderdak aan. Dat scheelt enorm, maar er moet toch ook nog ergens van geleefd worden.



Frans van den Broek. Bron: www.flickr.com/photos/sepiacycling.

De Nederlanders verkopen hun fietsen en Slaats solliciteert bij een slachterij. Als jongen was hij ooit slagersknecht en iemand met ervaring kan de eigenaar wel gebruiken. Het is zwaar en smerig werk, slecht betaald, maar zodra het kan, koopt Frans zijn fiets terug om mee te kunnen doen aan de wielrenwedstrijden die er nog worden georganiseerd, soms door de Europese renners zelf. Uit de uitslagen die Europa bereiken, blijkt dat Slaats en Huys regelmatig in de prijzen rijden. In 1943 worden ze samen derde in de zesdaagse van Buenos Aires, en een jaar later wint Slaats het evenement zelfs, nu met Di Paco. Het is de grootste overwinning van zijn Zuid-Amerikaanse verblijf. Huys is weer derde, nu met Bertola. Maar er valt wel iets op: Van den Broek en Deneef komen niet meer in de klasseringen voor. Wat is er met deze twee gebeurd?

Oorlogsheld Roger Deneef

Pas na de oorlog wordt het precies duidelijk hoe het Van den Broek en Deneef is vergaan. Deneef en Huys blijken al in 1941 via hun consulaat te zijn opgeroe-

pen voor militaire dienst. Deneef komt door de keuring, Huys niet. Hem rest nu niet anders dan in Argentinië te blijven, op hoop van zegen.

Deneef vertrekt met een Noors schip naar Canada en vandaaruit reist hij na een militaire basistraining in 1942 naar Schotland voor een opleiding tot parachutist bij het Belgian Parachute Squadron.⁸ In juli 1944 wordt hij boven Frankrijk gedropt en een maand later helpt hij mee bij de bevrijding van zijn land. Eenmaal wordt hij herkend door een verzetsstrijder: 'U ben toch een van die zesdaagserenners, niet?' 'Juist', antwoordt Deneef, 'maar daar gaan we het hier nu niet over hebben, we zijn hier voor andere zaken.'

Bij een actie in het bos van Bievre in Belgisch Luxemburg lokken Deneef en zijn mannen een Duitse patrouille in een hinderlaag. Ze doden vierentwintig Duitsers en vernietigen een munitietransport. Koning Boudewijn onderscheidt hem in 1947 voor deze daad met het Oorlogskruis met Pluimen.

Slaats wint in 1944 de zesdaagse van Buenos Aires.

Deneef probeert het na de oorlog nog even als renner, maar hij is dan te oud. Mede dankzij zijn reputatie als oorlogsheld kan hij schepen van Sport, Toerisme en Feestelijkheden worden in Lokeren. Twee van zijn zoons rijden ook koersen en jarenlang zal Roger onder meer een na-Tourcriterium in zijn gemeente organiseren. Hij overlijdt 85 jaar oud in 2001 als een zeer gezien man. In Lokeren wordt nog jaarlijks de Ereprijs Roger Deneef verreden.⁹

Slaats en Van den Broek

Ook de Nederlanders hebben zich in Buenos Aires in 1942 aangemeld voor krijgsdienst. Van den Broek komt door de keuring, maar Slaats niet. Het waarom blijft duister. Met Constant Huys als maat brengt Slaats de resterende oorlogsjaren in Argentinië door.

Van den Broek meldt zich bij de geallieerde lucht-

macht, maar die kan hem tot zijn grote spijt niet gebruiken. Frans heeft geen middelbare schooldiploma en moet genoeg nemen met een plaats bij de Prinses Irene Brigade in de Verenigde Staten, waarbij hij vooral ceremoniële taken moet verrichten. Dat is zeer tegen zijn zin, maar tegen het einde van de oorlog is hij toch in de marine betrokken bij de begeleiding van koopvaardijsschepen over de oceaan.

Na de bevrijding keert Van den Broek terug in Nederland en pas dan hoort hij dat zijn zuster de oorlog niet heeft overleefd. Hij rijdt met Pellenaars de zesdaagse van Zürich, maar beleeft nog maar weinig plezier aan het wielrennen en houdt er snel mee op. Een mooi moment voor hem is dat hij in juli 1946 in Bayeux aan de Franse kust, een van de grote landingsplaatsen van D-Day, van de burgemeester een fakkel krijgt uitgereikt die hij vandaar met een groep stadgenoten fietsend naar Eindhoven brengt.¹⁰ Hij werkt jarenlang op de postkamer van Philips en overlijdt in 2005 op 91-jarige leeftijd.

Frans Slaats keert pas eind 1945 terug in Waalwijk. Hij had gehoopt zijn familieleden weer in de armen te kunnen sluiten, maar het lot heeft anders besloten. Vier van zijn broers zijn na de liquidatie van een NSB'er in 1944 door de Duitsers als represaillemaatregel opgepakt en naar concentratiekampen afgevoerd. Ze hebben het niet overleefd. Ook een van zijn zusters is tijdens de bezetting overleden.¹¹

Slaats denkt nog even aan voortzetting van zijn wielercarrière, maar nee. Hij is enkele jaren vertegenwoordiger van Magneet-fietsen en lid van de sportcommissie van de Nederlandse Wielers Unie. Op 80-jarige leeftijd overlijdt hij in 1993. De stad Waalwijk is hem nog niet vergeten. Bij de gemeente ligt een voorstel om een straat naar hem te noemen.¹²

⁸ Zie een gedetailleerd artikel over Deneefs oorlogsbelevissen door een anonieme auteur op: <http://www.wielerarchieven.be/forum/showthread.php?t=9129>.

⁹ Het Stadarchief van Lokeren herbergt een knipselmap over Roger Deneef, die voor dit artikel is geraadpleegd; met dank aan stadsarchivaris Nico van Campenhout.

¹⁰ 'Bij den engel van Bayeux. De fakkel is op weg.' In: *Eindhovens Dagblad* (17 juli 1946).

¹¹ Cor Wals, die aanvankelijk door de organisatoren in Buenos Aires voor de trip was uitgenodigd, was in de Tweede Wereldoorlog SS'er, Oostfrontstrijder en kampbewaker. Zijn levensbeschrijving is te vinden op <http://resources.huygens.knaw.nl/>.

¹² Openbare Collegebesluiten Gemeente Waalwijk (7 april 2015), online op www.waalwijk.nl, documenten.

De *hype cycle* van snooker in Nederland en de rest van de wereld

WHERE'S THE CUE BALL GOING?

Rogier Verkade

Eind april 2015 was het dertigjarige jubileum van de krankzinnige WK-finale van 1985 waarmee de opmars van snooker over de wereld begon. De match tussen verdedigend kampioen Steve Davis en de Ierse underdog Dennis Taylor werd na twee dagen spelen beslist op de allerlaatste zwarte bal. Tot op dat moment was het spel net de pub-status ontstegen in de Gemeenbestanden, laat staan dat het daarbuiten gespeeld werd. Dat veranderde resoluut na 1985. Ook in Nederland sloeg het spel aan en een beetje stad had minimaal één club waar je je tanden stuk kon bijten op de enorme tafels met gekleurde ballen. De afgelopen tien jaar is het echter rap bergafwaarts gegaan met snooker in Nederland: de een na de andere club sloot haar deuren en een snookertafel in Nederland heeft inmiddels bijna de status van sportief erfgoed. Met een van de laatste eigenaren van een snookerclub, Frans Veling van 'The Final Touch' in Amsterdam, bespreek ik de *hype cycle*¹ van snooker in de afgelopen dertig jaar. En hoe de toekomst eruit ziet van de sport die ons beiden al jaren in zijn greep houdt.

Ik snooker bijna even lang als die beruchte WK-finale van 1985. Als tiener verdween veel van mijn zakgeld in de gekleurde ballen op het groene laken. Wat met nieuwsgierigheid begon, ging over in een diepgewortelde drang om steeds beter te worden en

eindigde in wat de laatste tien jaar hoofdzakelijk een rituele behoefte is geworden: even een paar frames spelen als heerlijk ritueel rustpunt van een werkweek. En ik laat me, bewust en tegen beter weten in, telkens graag verleiden door de illusie dat het dit keer vast beter zal gaan. Ook in die *mindset* zit iets verslavends. Zo is het veel spelers in Nederland vergaan de afgelopen decennia. Een hele enkele keer waagde een Nederlandse topspeler de sprong naar het profcircuit, maar de concurrentie bleek even zo vaak te groot (met name in de breedte.) En dus spelen er in Nederland nu nog een handvol enthousiaste amateurs.

In 1969 was het de bekende bioloog David Attenborough, toen directielid van de BBC, die besloot snooker op tv een podium te bieden met het programma *Pot Black*. Met de huidige overkill aan sport op televisie lijkt dit geen bijzonder besluit, maar in 1969 was de keuze om de nieuwe mogelijkheden van kleuren-tv in te vullen met een trage, rokerige kroegsport met ingewikkelde regels, niet bepaald voor de hand liggend. *Pot Black* werd echter een dusdanig groot succes dat de BBC nu, bijna vijftig jaar later, jaarlijks 200 uur live snooker per jaar uitzendt.

Ondanks zijn buitengewoon statische natuur ('Alleen in testbeeld gebeurt nog minder', zegt mijn vriendin) bleek snooker toch geschikt als kijksport. Heel belangrijk daarbij was dat de Britse (semi)profs die in het programma de ballen lieten rollen, personages bleken waar kijkers zich graag mee identificeerden. De mix aan karakters was ideaal: Ray

¹ Een term uit de informatietechnologie; zie bijv. https://en.wikipedia.org/wiki/Hype_cycle

Uit kijkersonderzoek in die jaren bleek dat een significant deel van het kijkerspubliek het spel als zodanig niet boeide, maar bleef hangen voor de persoonlijkheden.

Reardon (vriendelijke *founding father* uit Wales, bijgenaamd 'Dracula' vanwege zijn puntige hoektanden), Dennis Taylor (goedlachse Ierse *family man*, herkenbaar aan zijn idioot grote, omgekeerde snookerbril), Jimmy White ('The Whirlwind', *cockney* publiekslieveling, natuurtalent en briljant in het net niet winnen van het WK (zes verloren finales), Steve Davis ('The Nugget', klassieke nerd met rossig haar, die robotachtig perfect speelde en de meeste titels pakte), Terry Griffiths (aimabele, onverstaanbare Welshman, berucht om zijn extreem slome speelstijl) en natuurlijk Alex 'Hurricane' Higgins (het Noord-Ierse enfant terrible gezegend met het meeste natuurtalent, maar bijzonder zelfdestructief door in de overtreffende trap alles te doen wat God verboden heeft). Uit kijkersonderzoek in die jaren bleek dat een significant deel van het kijkerspubliek het spel als zodanig niet boeide, maar bleef hangen voor de persoonlijkheden: je werd onvermijdelijk agetrokken tot en/of (even belangrijk) afgestoten door bepaalde spelers: je was of vóór White en Higgins en dus intens tegen Davis en Griffiths, of andersom. En er was het prachtige drama van enorm spannende wedstrijden, perfect gecultiveerd door het bezielde commentaar van *whispering* Ted Lowe. Tel daarbij op dat de spelers in het spel en daarbuiten regelmatig de fout ingingen en daarmee erg 'menselijk' bleven en dat er in het Engeland van 1969 de keuze was uit drie tv-kanalen, en de blijvende promotie van snooker van de kroeg naar een nationaal podium is verklaard.

Where were you, when Dennis potted the final black?

Zo rond 1983 kwam de BBC in Nederland op de kabel. Goede timing voor snooker, want inmiddels



Dennis Taylor wint het WK en schrijft snooker geschiedenis. Foto: Adrian Murrell/Allsport.

stond er in de meeste huiskamers een kleurentelevisie. Slechts een enkeling bleef hangen bij dat statische spel op een groen laken met ingewikkelde regels. Na 1985 veranderde dat. Zoals alles in de wereld van snooker veranderde in 1985. De finale Davis-Taylor hield in Engeland 19 miljoen mensen tot diep na middernacht aan de buis gekluisterd. Een overall kijkcijferrecord voor dat tijdstip dat nu, dertig jaar later, nóg staat. Er was dan ook niet zomaar iets aan de hand. Na twee dagen, 34 frames en 750 gepotte ballen, wordt de WK-finale in het laatste 35ste frame van 68 minuten beslist op de allerlaatste (zwarte) bal. Een unicum. Na zeven wederzijdse pogingen pot onderdog Dennis Taylor de laatste zwarte bal, en wordt voor het eerst en het laatst wereldkampioen. Het is het moment dat snooker diepe wortels schiet in het collectieve Britse sportgeheugen – 'Where were you when Dennis potted the final black?' wordt in Groot-Brittannië in de jaren tachtig het sport-equivalent van 'Where were you when Kennedy was shot?'²

De laatste frame van deze finale wordt natuurlijk eindeloos herhaald, en ook in Nederland pikken liefhebbers op dat er iets bijzonders is gebeurd. Snooker begint in Nederland het imago te ontgroeien.

² Zie voor een samenvattend verslag van de snookerfinale Davis-Taylor: <https://www.youtube.com/watch?v=DDNpyNHrmjk>



Ding Junhui: hét rolmodel voor snooker in China. Foto: DerHexer (Wikimedia).

en van 'dat rare spel met die gekleurde ballen op de BBC'. Liefhebbers van het eerste uur reizen naar Engeland om het zelf te proberen (ondergetekende op zijn vijftiende, zonder toestemming van zijn ouders), kleine ondernemers van cafés of sporthallen kopen her en der een snookertafel om te kijken of het spel op het Europese vasteland zou kunnen aanslaan.

En dat blijkt het geval. Veel Nederlanders worden nieuwsgierig en willen het ook wel eens proberen. Op tv ziet het er immers best gemakkelijk uit, en aantrekkelijker dan het doodsaaie libre of de kadervarianten waarmee tv-uitzendingen van biljarten in Nederland op dat moment gevuld worden. Dat 'makkelijk' valt in de praktijk nogal tegen, maar bij veel van de eerste tafels in Nederland worden de pockets heel slim wat groter gemaakt. Met de jaren negentig breekt voor snooker in Nederland een gouden periode aan: in iedere stad van formaat schieten snookerclubs uit de grond. De relatief hoge uurprijs wordt betaalbaar door met drie of vier man een tafel te huren of door lid te worden van een snookerclub. De clubs renderen en Nederlandse talenten breken door in het semiprofcircuit. Zelfs clubs met meer dan negen tafels zien dat alle tafels

het grootste deel van de week worden gespeeld.

Na de jaren negentig komt er langzaam de klad in. Vaste spelers haken af of vinden een andere hobby. Snookertafels worden vervangen door goedkopere pooltafels en enkele clubs sluiten hun deuren wanneer met name de vierkantemeterprijzen flink omhoog gaan. Het blijkt een voorbode voor wanneer het echt misgaat als de economische crisisjaren aanbreeken. Veel clubs kiezen dan eieren voor hun geld en gaan volledig over op pool of sluiten definitief de deuren.

Barney-effect

Ik praat over de toekomst van snooker met Frans Veling, eigenaar van snookerclub The Final Touch in Amsterdam en speler op de Euro Tour voor semiprofessionals. Hij probeert het neergaande snookertij te keren en heeft in zijn club nog steeds overwegend snookertafels staan. Het verdwijnen van de vele clubs in de regio Amsterdam, is deels de reden dat The Final Touch nog bestaat. De vaste, fanatieke spelers van elders kwamen naar zijn club, ook omdat hij officiële wedstrijdtafels heeft: 'En fanatieke (top) spelers merken dat ik de zaak niet als investering heb, maar voor de sport.'

Veling is goed geluimd. Hij heeft dit jaar een persoonlijke mijlpaal bereikt: zijn eerste *century break*, honderd of meer punten in één beurt. Zoals hij zelf dan ook constateert: 'Ik ben een laatbloeiër.' Hij bevestigt dat met name de afgelopen crisisjaren veel clubs de deuren hebben doen sluiten: 'In Amsterdam staan nu nog dertien snookertafels. Begin jaren negentig waren dat er honderddertig. De prijs per vierkante meter is enorm omhoog gegaan en een snookertafel neemt relatief veel ruimte in. Dit moet je doorberekenen in de uurprijs voor spelers en maakt snooker tegelijkertijd niet bepaald interessant voor investeerders.'

Pooltafels zijn goedkoper in aanschaf en qua vierkante meters ruimte, dus de meeste clubs die er nog zijn, hebben de grote, dure snookertafels ingeruild. Bovendien heeft een aantal Nederlandse profs met pool Europese en wereldtitels behaald (Nick van der Berg, Niels Feijen en Alex Lely). In het snooker is dit niet gebeurd, en dus heeft deze sport nooit een 'Barney-effect' gekend. Veling: 'Ding Junhui won het Beijing Open door Stephen Hendry te verslaan, en dat heeft in China een enorm 'Barney-effect' veroorzaakt. Luca Brecel is een Belgisch supertalent van twintig dat absoluut met de top mee kan. Er is nog geen 'Brecel-effect', maar als hij resultaten blijft boeken, komt dat misschien wel.'

Over de inzet van de KNBB voor de promotie van snooker zegt Veling: 'De bond zit nu met clubeigenaren om de tafel, maar dat had eigenlijk eerder gemoeten. Bij de clubs gebeurt het, daar spreek en zie je beginners, maar ook de afhakers en begrijp je wat er speelt. En in de speelzalen kun je ook vaststellen wat wel en wat niet werkt met het aantrekkelijker maken van het spel.'

Snooker heeft helaas nooit een Barney-effect gekend.

Aandachtmaatschappij

De populariteit van snooker loopt niet alleen in Nederland terug, zelfs in Engeland draait het de laatste jaren niet zo lekker. Ook daar hebben de crisisjaren erin gehakt, naast het enorm gegroeide aanbod van andere afleidingen en het oubollige

imago dat de Engelse snookerscene geen goed hebben gedaan.

Frans Veling vertelt hoe Barry Hearn, president van de wereld biljart- en snookerbond (WPBSA), de afgelopen vijf jaar druk bezig is geweest de neerwaartse trend te stoppen. Hearn was dé manager van de profs in de jaren tachtig die met hen de wereld over reisde als ware het een theatergezelschap. Hij weet wat werkt en wat niet. Een aantal van zijn maatregelen: profs zijn verplicht als ambassadeurs promotiewedstrijden te spelen over de hele wereld en een minimum aantal toernooien per jaar af te werken. Ook verliezen gevestigde profs hun beschermde ranking in toernooien waardoor nieuwkomers meer kans hebben. Status telt niet meer, alleen de resultaten. Voor winnaars is er meer geld beschikbaar dan ooit. Er zijn nieuwe toernooiformats, zoals het flitsende (en succesvolle) 'snooker shoot-out', vaak gekoppeld aan grote commerciële zenders als ITV, Sky of Eurosport. Tot slot promoten Hearn en zijn team snooker vooral in China en India, de grootste Aziatische groeiemarkten, maar ook elders in Azië en in Brazilië en Oost-Europa lijkt snooker voet aan de grond te krijgen.

Het effect van Hearn's maatregelen is lastig in te schatten. Net als in Nederland verdwijnen er in Engeland nog steeds meer snookerclubs dan erbij komen, maar qua kijkcijfers en kaartverkoop doen de grotere profstoernooien het vrij goed. Zeker gezien de huidige 'aandachtmaatschappij', met zoveel meer afleiding dan in de jaren tachtig, toen kijkers nog thuisbleven voor 'live snooker op tv'.

Ik vraag waar de Nederlandse Hearn is, of zou de KNBB deze rol moeten oppakken? Veling: 'Nederland is niet te vergelijken met Engeland. De sport is een hobby en er zijn hier geen profs die er van kunnen leven. In 2013 is een profstoernooi georganiseerd met veel internationale toppers: het Rotterdam Open. Dat was op zich best een succes, maar het is bij één keer gebleven. Het zou wel helpen als er vaker een profstoernooi in Nederland georganiseerd wordt. Die van tv bekende profs zijn toch het uithangbord. Verder wordt er geëxperimenteerd met "cue-academies" en masterclasses door topspelers.'

Hoe verder: snooker olympisch?!

Heel optimistisch over de toekomst van snooker in Nederland is Veling niet: 'Je merkt dat de jeugd niet

Het potten van de laatste zwarte bal door Taylor is het moment dat snooker diepe wortels schiet in het collectieve Britse sportgeheugen.

snel aanhaakt. Er zijn veel andere verleidingen, en snooker is relatief traag, lastig te leren en kostbaar. Snooker is ook vrij traditioneel georganiseerd nog, via clubs. Je ziet dat veel sporten die als vereniging zijn georganiseerd, het moeilijk hebben. Mensen werken niet meer van 9 tot 5 en hebben het druk; verenigingen zijn misschien niet meer van deze tijd. Verder geldt voor snooker wat voor alle keu-sporten geldt: vroeger had iedere bruine kroeg in Amsterdam een biljart en de betere hotels als Krasnapolsky zelfs biljartzalen. Daar zijn snookerclubs voor in de plaats gekomen die op hun beurt weer veranderden in poolclubs. Maar ook het enthousiasme voor pool loopt terug.'

De WPBSA heeft zijn 'biljartsporten' als kandidaat-sport gepresenteerd voor de olympische spelen van 2020 in Tokio. Onder meer met het argument dat bijna nergens in de wereld niet gebiljart, gepoold of gesnookerd wordt. De IOC heeft dit afgewezen, maar de WPBSA gaat voor 2024 een nieuwe poging doen. Veling over deze ambitie: 'Ik vind snooker op zich "olympisch", en het zou een serieuze erkenning voor de sport zijn. Een olympische titel betekent misschien nog niet zo veel voor de spelers, maar dat kan natuurlijk veranderen.'

Vanuit Nederlands, en zelfs vanuit Brits perspectief lijkt snooker als sport in de breedte dus over zijn hoogtepunt heen. Dat past op zich bij de *early adopter* in een klassieke *hype cycle*: na twintig jaar is de nieuwigheid eraf en worden in dit geval de moeilijkheidsgraad en de kosten van snooker bepalender dan de motivatie voor het spel. Dat is jammer voor snooker in Nederland, maar het heeft wel een basis gelegd voor snooker in de 'nieuwe' landen. In dat opzicht zijn Veling en ik het eens: snooker zal niet direct een mondiale sport worden, maar heeft met name in Azië definitief wortel geschoten. Het streven naar de olympische status is opportunistisch, maar marketingtechnisch slim: de WPSBA doorbreekt hiermee het aura van exclusieve Gemebest-sport.



Frans Veling in The Final Touch. Foto: Rogier Verkade.

Aan het eind van mijn gesprek met Frans realiseer ik mij waarom snooker voor mij aantrekkelijk blijft. Ik word verleid om volledig in het spel te 'verdwijnen'; het dwingt mijn hoofd en lichaam in harmonie te focussen op iets heel basaal: rollende ballen op een laken. Het is het soort eenduidige concentratie die ik niet bereik met bijvoorbeeld hardlopen of yoga. Snooker geeft mij rituele 'rust', ook al vloek en tier ik regelmatig en met graagte als die verdomde pockets toch weer nét iets kleiner blijken dan gedacht...

Met dank aan Frans Veling.

Bronnen

Brett, Oliver. 'Blaizing a trail – how snooker went loopy.' In: *BBC Magazine* (14 January 2009).

Bottenburg, Maarten van. *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten.*

Amsterdam: Bert Baker, 1994.

Burrows, Bill. *The Hurricane: The Turbulent Life and Times of Alex Higgins.* London: Atlantic Books, 2003.

Jungmann, Bart. 'Gezocht: Van Barneveld met keu.' In: *De Volkskrant* (29 april 2015).

knbb.nl, www.worldsnooker.com en snooker.blog.nl.

‘Loopt Hoepeltje/ loopt om; en leerd/ Hoe het in de Waereld verkeerd.’

‘T OUD GEBRUYK DER KINDEREN

Nico Boerma

Anno 2015 komt een overvloed aan beelden en teksten tot ons via nieuwe elektronische media, maar ook nog steeds via traditionele kanalen, zoals drukwerk op papier. Wij weten dat Nederland in de zeventiende eeuw een grote productie van schilderijen had. Dat sommige schilders als etzers tot de Europese top behoorden, zit ook nog wel in ons geheugen. Dat er vanaf het midden van de zeventiende eeuw al sprake was van massacommunicatie door middel van zeer goedkope prenten is een goed bewaard geheim. Zulke prenten bevatten ook afbeeldingen die kinderspelen als thema hadden. Voorbeelden zijn opgenomen in Nico Boerma, Aernout Borms, Alfons Thijs en Jo Thijssen, *Kinderprenten Volksprenten Centsprenten Schoolprenten, Populaire grafiek in de Nederlanden 1650-1950*.¹

De titel *Kinderprenten Volksprenten Centsprenten Schoolprenten* duidt de prenten op verschillende manieren aan. Zij werden gedrukt voor kinderen en volwassenen, en vaak verspreid via de school. De prenten kostten in de zeventiende en achttiende eeuw een oortje, oftewel een kwart stuiver. Na de invoering van de cent in 1816 werd dat meestal een cent, vandaar de naam *centsprent*.² De kosten van het papier maakten ongeveer $\frac{2}{3}$ deel van de totale prijs uit. Pas na verkoop van ongeveer 10.000 prenten was een uitgever uit de kosten.

Opmerkelijk is dat deze goedkope prenten in Nederland al in de tweede helft van de zeventiende

eeuw speciaal voor kinderen gedrukt werden. De prenten hadden vaak titels op rijm en in die titel werden kinderen aangesproken. De prijs van een oortje was voor de meeste ouders wel op te brengen. Kinderen kregen geregeld een prent, waardoor massaproductie mogelijk werd.

Kinderprenten werden in Nederland ongeveer een eeuw eerder gedrukt dan in andere landen van Europa. Kinderboeken kwamen in Nederland pas omstreeks 1780 en deze zijn lange tijd aanzienlijk duurder geweest dan de kinderprent. De kinderprent is dus belangrijk geweest als leesstof voor de opgroeiende jeugd. Ook via scholen werden deze prenten op grote schaal verspreid, eerst alleen als beloning, later ook als lesmateriaal. Vandaar dat de naam *schoolprenten* ontstond.

Afgezien voor kinderen werden ook voor volwassenen in groten getale goedkope prenten gedrukt. Deze kregen in de negentiende eeuw de naam *volksprenten*, omdat men er toen vanuit ging dat deze slordig gedrukte, goedkope prenten voor het gewone volk bestemd waren. Onderzoek na 1970 heeft uitgewezen dat deze veronderstelling onjuist is. Het gaat om goedkope prenten voor alle lagen van de bevolking. Prenten met de *Trap des Ouderdoms* met de leeftijden van de mens van 0 tot 100 jaar en katholieke heiligenprenten behoren duidelijk tot de volksprenten.

Deze prenten waren gebruiksartikelen en werden niet zorgvuldig bewaard. Kinderen knipten de plaatsjes eruit en gooiden prenten weg als ze vuil waren. Zij werden bij de kruidenier gevouwen tot puntzakjes voor de kruidenierswaren en/of werden tenslotte voor hygiënische doeleinden gebruikt: via de bilspleet in de poepdoos.

Bij het schrijven van het boek hebben de schrijvers ijverig gezocht naar de bewaard gebleven prenten.

¹ Afgekort als KVCs. De gegevens in dit artikel zijn aan dit boek ontleend. Uitgeverij Vantilt: Nijmegen, 2014, 1004 pagina's. Het fraai vormgegeven naslagwerk – uitgekozen als een van de Best Verzorgde Boeken van 2014, zie onder meer <http://boekenoverboeken.com/index.php/catalogus-van-de-best-verzorgde-boeken-2014/> – bevat een overzicht en een catalogus, ook van de afbeeldingen die kinderspelen als thema hadden.

² Zie ook Marnix Koolhaas' artikel 'Centsprent van Friese hardrijderij' op pagina 24-25.

Zij kwamen voor de periode tot 1800 tot ongeveer 1300 bewaard gebleven exemplaren van de totale productie van 100 miljoen uit die periode. Een voorbeeld om het verdwijnen te illustreren. Na het overlijden van de zeventiende-eeuwse Amsterdamse uitgever Boudewijn de Preys werd een inventaris van de winkelinhoud gemaakt. Op de zolder lagen bij hem nog 21480 prenten. Ook tijdens zijn leven moet



Dit is 't Oud gebruik der Kinderen [...]. Bijzondere Collecties UvA, Collectie Boerma, UBAPRBOERMA183.

hij zeer veel prenten verkocht hebben, maar voor ons is slechts één prent bewaard gebleven.

Gevarieerde onderwerpen

De onderwerpen van de prenten zijn buitengewoon gevarieerd: bijbelse voorstellingen, heiligen, vorsten, militairen, luilekkerland, bedelaars, beeldverhalen, marskramers, ambachtslieden, schepen, dieren, spreekwoorden, ABC's, dieren en ook veel prenten met spelende kinderen.

'Dit is 't Oud gebruik der Kinderen/ en duurd nog zonder hinderen' is de titel van een prent met 24 afbeeldingen, die verkocht is door de erven van Hendrik van der Putte te Amsterdam. Het 'oud gebruik der kinderen' is het kinderspel in allerlei vorm en het spel gaat door tot op de dag van vandaag, waarmee ook het kreupelrijm uit de titel verklaard is. Het gaat hier om een achttiende-eeuwse

prent en in die tijd speelden kinderen vaak dezelfde spelletjes als tot voor kort, voordat de tablet de aandacht begon op te eisen. Zij hoepelden, hinkelden en knikkerden. Zij deden bok, bok, hoeveel hoorns heb ik op mijn kop, waren aan het touwtje springen of deden haasje over. Meisjes speelden met poppen en jongens waren aan het kegelen en het kolven, een voorloper van het golfspel. Alle kinderen bikkelden, hoewel het volgens de prent eigenlijk een meisjes-spel was. Dit spel kennen wij tegenwoordig niet meer, maar als er gezegd wordt dat een voetballer een echte bikkel is, dan weten wij wel wat er bedoeld wordt. Duidelijk is dat het spel verbonden wordt met de kindertijd. De prent toont als afsluiting van die tijd twee stellen waaronder de tekst: 'Vrijsters en vrijers komen op 't lest/ ik houd de mijne voor 't allerbest'.

Een prent uit de eerste helft van de negentiende eeuw ('Ziet hier wat Jonge Knapen spelen [...]'), die verkocht werd door Fra(n)ciscus Hessel, boekhandelaar te Heerenveen, geeft een aanvulling. Hij toont het tolleren, slingeren met een steen, schaatsen, rijden op een hobbelpaard, schieten met pijl en boog, slaan op een trommel, jagen op vogels, dressereren van een sijsje, kegelen, rijden op een stokpaardje, hoepelen en vliegeren.

Opvallend in beide prenten is dat al het spelen buitenspelen is. Prenten met kinderen, die binnenshuis spelen, zijn veel zeldzamer en komen pas voor in de negentiende eeuw.

Betekenislagen

Een vraag die altijd gesteld moet worden bij beeldmateriaal uit vorige eeuwen, is of de afbeeldingen alleen voorstellen wat afgebeeld is, of dat er meer betekenissen in de afbeeldingen schuilen dan direct zichtbaar zijn. Een afbeelding van spelende kinderen voor de abdij van Middelburg in de *Sinne- en Minne-beelden* van Jacob Cats uit 1622 draagt als titel 'Kinderspel gheduijdet tot Sinne-beelden ende Leere der Zeden'. In het bijbehorende gedicht vinden wij de regels: 'Al schyntet Spel, het is een beelt/ van al dat men in de werelt speelt; al 's menschen woelen en gherel/ is jock, is geck, is kinderspel.' Kinderspel is met andere woorden een verbeelding van het leven van de mens.

In plaats van spelende kinderen treffen wij vaak spelende cupido's of engeltjes op prenten aan. Een prent ('Hier hebt gy Jonkheyd koen [...]') van de al genoemde erven van Hendrik van der Putte (nr. *58) is een goed voorbeeld daarvan (zie pagina 2 voor

een afbeelding in kleur van deze prent).

Spelende cupido's zijn al te vinden in dichtbundels met emblemata uit het begin van de zeventiende eeuw. Een emblema is een zinnebeeldige afbeelding met een motto en een gedicht. Een voorbeeld van een dergelijke bundel is het *Ambacht van Cupido* van de hand van Daniël Heinsius uit 1613. Deze bevat afbeeldingen van cupido's die schaatsen, met een zweep de tol slaan en bellen blazen. Deze afbeeldingen hebben een zinnebeeldige betekenis die in het bijbehorende gedicht verklaard wordt. In de liefde glijdt men net zo snel uit als op het ijs, ons leven wordt door wreedheid gedreven als een tol, die door haat en slagen bewogen wordt, en onze jeugd gaat even snel voorbij als een zeepbel, die even schittert en dan knapt.

Van emblema naar kinderprent is een hele stap, ook in de tijd. De prent van de erven Hendrik van der Putte staat qua beeldmateriaal betreft in een oude traditie, maar de tekst laat op een paar uitzonderingen na geen zinnebeeldige betekenis zien. De uitzonderingen zijn de afbeeldingen 3 ('Loopt Hoepeltje/ loopt om; en leerd/ Hoe het in de Waereld ver-keerd.'), 7 ('Cupido ziet de Waereld aan/ En wil zo mee op Stelten gaan.'), wat verwijst naar het spreekwoord *de wereld gaat op stelten*, ofwel 'de wereld is

in beroering') en 14 ('Zo haast is 't fortuyn met ons gebal/ Gelijk als Cupido met de Bal.'), waarop een met een bal spelende cupido laat zien dat wij een speelbal van het fortuin zijn.

Ook de eerder genoemde prent van de erven Van der Putte ('Dit is 't Oud gebruyk der kinderen') heeft een verborgen betekenis. Hij begint met zes kinderen die met molentjes lopen. *Met molentjes lopen* is een spreekwoord dat 'dwaas zijn' betekent. Deze afbeelding aan het begin wil zeggen dat de kindertijd een tijd van dwaasheid is of dat al het kinderspel dwaasheid is, waaraan een einde komt als de tijd van vrijerij aanbreekt (afbeelding 24).³

In het algemeen kunnen wij zeggen dat kinderprenten uit de achttiende eeuw nog iets van een oude traditie kunnen bevatten, de traditie van de zinnebeeldige betekenissen. Deze traditie is evenwel aan het verdwijnen, zoals uit de tekst onder de afbeeldingen blijkt. In de negentiende eeuw is het proces van verdwijnen meestal voltooid. De tweede prent ('Ziet hier wat Jonge Knapen spelen') bevat geen zinnebeeldige betekenissen meer, maar wel enige duidelijke moraliserende boodschappen. De titel waarschuwt tegen misdrijf en de tekst onder de afbeeldingen 1 ('Ik zweep myn Dryftol voort en hoop er uit te leren, Dat ik geen slaag behoef, om tot mijn werk te keren.') en 10 ('Een uurtje na Schoolyd op myn Stokpaard te ryde, Kan, als ik heb geleerd, mijn jonge Geest verblyde.') maakt duidelijk dat leren vooraf moet gaan aan het spelen. Prenten uit de periode 1790-1850 worden vaak gekenmerkt door een braafheidscultuur, waarbij de boodschap is dat spelen moet leiden tot eer en deugd en kinderspel een voorbereiding is op de volwassenheid.⁴

Van de massaal geproduceerde prenten zijn de meeste vergaan, wat het gewone lot is van populair drukwerk. Zij zijn kapot gespeeld, geknipt of voor hygiënische doeleinden gebruikt. Zij zijn bijna net zo vergankelijk als zeepbellen, die even schitteren en dan knappen. De weinige overgebleven exemplaren worden nu gekoesterd, omdat zij ons een kijk geven op het leven van kinderen en de gewone man in vroegere eeuwen.



Ziet hier wat Jonge Knapen spelen [...]. Bijzondere Collecties UvA, Collectie Boerma, Pr. C 10092.

3 Zeepbellen als symbool voor vergankelijkheid treffen wij nog in de negentiende eeuw aan, maar in de achttiende eeuw zijn er al prenten waarop het zeepbellen blazen door cupido's opgevat wordt als het roken van een pijpje tabak. Bij goedkope prenten kunnen de oorspronkelijke betekenis en de veranderde in dezelfde tijd naast elkaar bestaan (zie KVCs: 366).

4 Zie KVCs: 42 (afbeelding 1.4).

Een triomferende renner werd gefêteerd en ingehaald als een Messias: een nieuwe held van de parochie.

KOERS IS RELIGIE

Jan Luitzen

Tijdens de renovatie van het Wielermuseum in het Vlaamse Roeselare is even verderop de ontwijde Paterskerk ingericht met een tijdelijke expositie, waarin de fascinerende relatie tussen koers en religie wordt uitgebeeld aan de hand van twee routes: 'De Kruisweg' (lijdensweg van het wielrennen) en 'De Pelgrimage' (omweg van wielerspelers).¹ 'Wij waren goden voor de mensen', zo verwoordde Flandrien Briek Schotte de bijna religieuze beleving van het wielrennen in Vlaanderen.

Tijdens de expositie Koers is Religie trekt de bezoeker langs tien kapellen met thema's als 'Ker(k)miskoers', 'Wielergoden', 'Noodlot', '(Bij)gelovige renners', 'Dopingzondaars' en 'Wielersbedevaartsplaatsen'.

Op de plaats van het koor verrijst het Croix de Fer, een metershoog 'ijzeren kruis' van gelaste fietsen.² Het Croix de Fer werd samengesteld met zogenaamde 'weesfietsen' uit het Fietsendepot in Gent. De naam refereert uiteraard aan de legendarische Col de la Croix de Fer (2068 meter) in de Franse Alpen, die al zeventien keer opgenomen werd in een Tour de France-etappe en in 2015 zelfs tweemaal werd beklommen. Het Croix de Fer baadt regelmatig in het door de kerkramen vallende zonlicht, als ware het een impressionistisch kunstwerk van Van Gogh.

Het Croix de Fer wordt geflankeerd door wielertrofeeën. Ze staan symbool voor de zoete zege na het harde labeur. Ze zijn de kroon op het wielerspel. Het zijn de overwinningskelken van de koers, trofeeën van Raymond Poulidor, Sean Kelly, Henri Pélissier, Hugo Koblet, Ferdi Kübler, Franco Ballerini, Stephen

¹ Ter gelegenheid van de expo zijn twee catalogi uitgebracht: Ameye, Thomas, en De Zaeytijd, Dries De. *Koers is Religie*. Roeselare: Kannibaal, 2015, en: Maes, Jan. *Le Tour Imaginaire*. Roeselare: Kannibaal, 2015. Bij de roman *Le Tour Imaginaire* zit een stapel van 160 getekende prentjes van alle deelnemers aan deze denkbeeldige Tour de France.

² Zie ook de afbeelding op het omslag van deze editie van de *SPORTWERELD*.



'Wij waren goden voor de mensen, de enige goden die ze van dichtbij eens konden zien en er een klapke [praatje, JL] mee doen. Meer hadden ze niet.'

Deze uitspraak werd ontlokt aan Briek Schotte, die in de jaren veertig van de twintigste eeuw aan den lijve ondervond welke betekenis wielrenners voor hun volgers hadden. Eerder dan op zondag naar de kerk te gaan, trokken supporters naar wedstrijden in de omliggende dorpen om hun wielergoden aan het werk te kunnen zien. Vaak tot ergernis van de plaatselijke pastoor.

Na een overwinning werd de triomferende renner ook nog eens gefêteerd en ingehaald als een Messias: een nieuwe held van de parochie. De successen van regionale wielerspelers zorgden voor een ongekend gevoel van saamhorigheid onder streekgenoten: 'God' is één van ons en van onze parochie!

In de jaren zestig en zeventig oversteeg één wielerspelersgod alle andere: Eddy Merckx. In de schaduw van het Mirakel Merckx raapten de gewone wielerspelers de kruisels op die wielerspelersgod Merckx voor hen had laten liggen. Tot op de dag van vandaag worden de prestaties van Merckx als buitenaards en goddelijk herinnerd en beschreven.

De fiets onder de icoon van de Heilige Merckx is die waarop hij in 1976 voor de zevende keer Milaan-San Remo won: een absoluut record.

Roche, Tom Boonen, Grace Verbeke, Frank Vandenbroucke...

Het Croix de Fer tekent zich af tegen een muur van wielertuinen; een kleurrijk, wandvullend 'glasraam' van heilige wielergewaden achter het koor van de Paterskerk. Deze tuinen van renners als Jacques Anquetil, Fausto Coppi, Charly Gaul, Marco Pantani en Greg LeMond komen uit de eigen collectie van het Wielermuseum, maar ook uit privéverzamelingen en musea in het buitenland.

Volgt de geïnteresseerde wielergelovige de Kruisweg, dan krijgt hij het lijdensverhaal van Christus opgediend in veertien staties, aangevuld met iconische wielersfoto's. Bij de statie waar Jezus het kruis op zijn schouders hijst, hangt een foto van Fabian Cancellara die – getroffen door pech – met zijn fiets over de schouder de Koppenberg op strompelt;

afhangend hoofd, lijdzame blik. En de statie waarbij Jezus ter voorbereiding op de kruishanging wordt uitgekleeft, is geïllustreerd met de dramatische foto van de halfnaakte Johnny Hoogerland, nadat hij door een volgauto het prikkeldraad is ingereden; roomwitte billen met bebloede striemen eroverheen.

Effectbejag? Blasfemie? Of is de expo Koers is Religie toch gewoon een creatief en fantasierijk eerbetoon aan het geloof in het wielrennen? Gaat dat zien en oordeel zelf.

De gelegenheidstentoonstelling 'Koers is Religie' (Delacrestraat 33) in de Paterskerk in Roeselare loopt in ieder geval tot en met eind 2016. Maart-september: maandag tot en met zondag, 10.00-17.00 uur. Oktober-februari: maandag tot en met zaterdag, 10.00-17.00 uur. Zie ook: www.koersisreligie.be



In 1999 beleefde Frank 'VDB' Vandenbroucke (1974-2009) een weergaloos voorjaar. Na een tweede plek in de Ronde van Vlaanderen aasde VDB op winst in de klassieker Luik-Bastenaken-Luik. Twee dagen voor de start verklaarde hij al doodleuk waar hij zijn beslissende demarrage zou plaatsen. VDB hield woord en kletste iedereen uit het wiel op de helling van Saint-Nicolas.

In het najaar van 1999 schitterde hij nog in de Ronde van Spanje, maar van dan af verliepen het leven en de carrière van Vandenbroucke uiterst grillig. Niet veel later verviel hij in depressies, nadat hij in een dopingzaak was genoemd en zelfs op non-actief werd gezet.

Vanwege drugsgebruik en labiele mentale gesteldheid hield hij het bij steeds verschillende wielploegen niet al te lang vol. In de wielersprektaal leverde het zelfs een uitdrukking op: *een VDB'tje doen*: 'zonder succes een comeback maken'. Voordat VDB in 2009 onverwacht overleed aan een longembolie, verscheen een jaar daarvoor nog zijn biografie: *Ik ben God niet*.

Het tabernakel, achtergelaten na de ontwijding van de Paterskerk in Roeselare, diende als decor voor de LBL-trofee van VDB. Na een derde bezoek door een vrome zuster – begeesterd door de wielersport, maar toch steeds weer van streek door deze 'ontheiligende' opstelling – besliste Thomas Ameye, conservator van het Wielermuseum, dat de trofee voortaan bovenop het gesloten tabernakel gepresenteerd zou worden.

Boekbespreking van: Guttmann, Allen
Sports and American Art. From Benjamin West to Andy Warhol
Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2011

DE REPRESENTATIVITEIT VAN SPORTSCHILDERIJEN

Ruud Stokvis

Een van de bronnen van kennis over sport in het verleden wordt gevormd door kunstwerken met sportmotieven als onderwerp. Vazen, beelden, mozaïeken en reliëfs met sportmotieven zijn bijvoorbeeld de voornaamste bron van kennis omtrent sport bij de Grieken en andere oude volkeren. Naarmate we meer bij de huidige tijd komen, nemen de schriftelijke bronnen in betekenis toe, maar er zijn ook nog tal van beeldhouwwerken, tekeningen en schilderijen die kunnen bijdragen tot kennis van sport in een meer recent verleden. Hedendaagse kunstwerken met sportmotieven geven inzicht in recente interpretaties van sport.

Kunst met sportmotieven gebruiken om sport beter te leren kennen is slechts een van de doelen die Allen Guttmann met zijn boek *Sports and American Art* wil verwezenlijken. Tegelijk wil hij demonstreren dat kennis van de sportgeschiedenis bijdraagt aan het waarderen van op sport betrokken kunst. Als ander hoofddoel wil hij aantonen dat de ontwikkeling van

sport en kunst in de V.S. in onderling verband verloopt en min of meer evenwijdige wegen volgt. Dat is ambitieus en we moeten ons daarom afvragen wat er van de verwezenlijking van die voornemens terecht gekomen is.

Als er iemand is die men een dergelijk project zou willen toevertrouwen, dan is dat Allen Guttmann. Hij is (nu emeritus) hoogleraar Anglistiek en Amerikanistiek aan Amherst College, Massachusetts, een van de best aangeschreven colleges van Amerika. Zijn academisch specialisme is dat van de klassiekers van de Amerikaanse literatuur; daarnaast wijdt hij zich aan de sportgeschiedenis.

Guttmanns eerste sportboek was het uit 1978 daterende *From Ritual to Record. The nature of modern sports*. Daarin identificeerde hij zeven karakteristieken die de moderne sport, zoals die in de negentiende eeuw ontstond, onderscheiden van de activiteiten waarmee mensen zich daarvoor vermaakten. Ik noem ze, omdat Guttmann enkele daarvan ook nog gebruikt om parallellen te zoeken in de ontwikkeling van sport en kunst: secularisme, gelijkheid in kansen, specialisatie, rationalisering, bureaucratische organisatie, kwantificering en het streven naar records.

In de zeventig jaar daarna publiceerde Guttmann gemiddeld ongeveer elke drie jaar een boek waarin hij de historische ontwikkeling van een bepaald aspect van sport naging. Deze productiviteit en de kwaliteit van zijn werk maken hem tot een van de belangrijkste sporthistorici van onze tijd.

Vijf periodes

Hoe heeft Guttmann zijn ambitieuze plan om de geschiedenis van de relaties tussen sport en kunst in de V.S. te beschrijven, aangepakt? Uiteraard had hij



Thomas Eakins: 'The Champion Single Sculls (Max Schmitt in a Single Scull)', 1871, olie op linnen, 81,9 x 117,5 cm. Collectie Metropolitan Museum of Art in New York.

een periodisering nodig. De tijd tussen de vestiging van de eerste Puriteinse emigranten in de zeventiende eeuw tot het recente verleden (circa 1980/1990) verdeelt hij in vijf periodes: de tijd voor de Amerikaanse revolutie (1776), de periode tot de burgeroorlog (1861), dan een periode die loopt van het eind van de burgeroorlog (1865) tot het eind van de negentiende eeuw. Deze periode deelt hij niet op politieke of economische basis in. Hij noemt het de periode waarin de sporten ontstonden die tot nationale (Amerikaanse) sporten zouden uitgroeien. De vierde periode loopt van het eind van de negentiende eeuw tot halverwege de jaren vijftig. Dit is de periode die gekenmerkt wordt door de opkomst van de grote industriële en commerciële corporaties. De vijfde periode noemt hij 'Yesterday and today'. Deze vrij vage titel geeft aan dat hij enige moeite heeft om het recente verleden te karakteriseren met begrippen zoals globalisering en postmoderniteit. Vooral in dat laatste begrip ziet hij weinig, uitingen van globalisering kan hij niet ontkennen.

Ieder op een periode gebaseerd hoofdstuk verdeelt hij vervolgens in vier paragrafen. Een meestal korte paragraaf waarin hij het maatschappelijke leven in algemene termen beschrijft. Dan drie paragrafen gewijd aan de sport, aan de kunst en aan de aan-sport-gerelateerde-kunst van die periode. Hij beperkt zich bewust tot de schilderkunst. In een algemene conclusie gaat hij na wat hij van de doelen die hij zich stelde, bereikt heeft.

Het geheel is kostbaar uitgegeven op glanspapier. In het midden van het boek is een sectie met 51 in mooie kleuren afgedrukte schilderijen, die hij in de tekst achtereenvolgens bespreekt. Tussen de tekst door staan ook nog eens 45 afbeeldingen in zwart en wit. Het geheel vormt op zijn minst een mooi koffietafelboek. Ik gebruik die term omdat ik methodologisch en theoretisch wel wat heb aan te merken op het boek. Het is een pionierswerk op het gebied van de geschiedenis van de relaties tussen sport en kunst, en daarom is het zinvol de problemen die een dergelijke studie oplevert, te bespreken.

Op den duur worden de paragrafen die in ieder hoofdstuk gewijd zijn aan de ontwikkeling van sport en de ontwikkeling van kunst enigszins hinderlijk. Deze paragrafen nemen ongeveer tweederde van het boek in beslag. Aan de kwaliteit van die paragrafen ligt dat niet. Het is Guttman zeker toevertrouwd om over sport in de verschillende periodes te schrijven. Ook de paragrafen over de kunst van de periodes maken een goede indruk. Ik mis de deskundigheid om dat echt te kunnen beoordelen. Mijn bezwaar is dat in deze paragrafen een poging ontbreekt om het

materiaal te ordenen vanuit een perspectief dat volgt uit zijn doelstellingen. Guttman is er de man niet naar, maar in principe had hij deze paragrafen zo kunnen overnemen van bestaande historische overzichten van Amerikaanse sport en kunst. Dat heeft hij duidelijk niet gedaan, maar de overzichten die hij zelf produceert, staan volledig los van elkaar.

Deze beschrijvingen van de kunst en sport per periode lijken gemaakt te zijn in de verwachting dat dan 'vanzelf' de parallellen in de ontwikkeling van sport en kunst naar voren zouden treden. Hij presenteert zelf ook wel enkele voor de hand liggende parallellen. In de koloniale periode werden sport en kunst terneergedrukt door de weerstand van de puriteinen tegen het plezierig prikkelen van de zintuigen. In de periode na de revolutie en voor de burgeroorlog waren jacht en visserij belangrijke sporten en hadden de kunstenaars belangstelling voor het landschap waarin dat gebeurde. In die tijd ziet men zowel op sport- als kunstgebied de eerste vormen van moderne organisatie. In de periode van de burgeroorlog tot het eind van de negentiende eeuw ziet hij vrijwel helemaal geen parallellen. Inhoudelijk is daar in de 'corporatie'-periode tot in de jaren vijftig ook vrijwel geen sprake van. Wel ziet hij in die tijd parallelle ontwikkelingen bij het ontstaan van sport- en kunstmarkten en het soort bemiddelaars in de vorm van commerciële agenten die er optreden. In de periode na de jaren vijftig van de twintigste eeuw suggereert hij, zonder dat verder uit te werken, enige samenhang tussen de ontwikkeling van het abstracte expressionisme en het ontstaan van een globale sportarena. Concluderend stelt hij: 'I see, in retrospect, that my map of parallel paths is rather messy. I am not distressed. There is not, nor did I ever expect there to be, a perfect correspondence between sports history and art history. I am, however satisfied that I have identified enough point-to-point connections to justify my extended speculation.'

Bourdieu's perspectief

Ik denk dat zijn resultaat veel minder slordig en verward ('messy') zou zijn geweest als hij sport en kunst vanuit een theoretisch perspectief gezien had dat de ontwikkeling op deze beide gebieden omvat. Het vreemde is dat zo'n perspectief beschikbaar is en dat Guttman het vast wel kent. Ik denk dan aan de manier waarop Bourdieu in zijn 'distinctietheorie' aangetoond heeft dat uitingen van de levensstijl van mensen, en daar vallen ook de kunsten en sporten onder, functies hebben om hun klassepositie te benadrukken, in de zin dat zij zich door hun voor-

keuren trachten te onderscheiden van lagere klassen en zich oriënteren op de hogere klassen. Vanuit dit perspectief had hij dan per periode de posities van de voornaamste sociale klassen ten opzichte van elkaar kunnen bezien en op basis daarvan kunnen analyseren hoe dit hun voorkeur voor sporten en hun smaak voor kunst beïnvloedde. Op zijn minst zouden dan de paragrafen over sport en kunst veel meer betekenis voor het onderwerp van het boek gekregen hebben. Bovendien zou dan de periodisering van de Amerikaanse geschiedenis beter gefundeerd kunnen worden. Die zou dan gebaseerd moeten zijn op de ontwikkeling van de verhoudingen tussen de belangrijkste sociale klassen per periode. Alleen al een meer theoretisch geleide periodisering zou de zeggenschap van Guttmanns boek veel goed hebben gedaan.

De vijf paragrafen over *sports-themed art*, die eenderde deel van het boek beslaan, voldoen wel aan de verwachting van iemand die een boek denkt te lezen waarin sport en kunst op een of andere manier met elkaar in verband gebracht worden. In deze paragrafen probeert Guttmann zijn eerste dubbele doelstelling te verwezenlijken: demonstreren dat kennis van de sportgeschiedenis de waardering van kunst met sportmotieven bevordert en omgekeerd dat kunst met sportmotieven nieuwe inzichten kan opleveren in de sportbeoefening van een periode.

Alleen al een meer theoretisch geleide periodisering zou de zeggenschap van Guttmanns boek veel goed hebben gedaan.

Helaas moet ik vaststellen dat Guttmanns commentaar op de schilderijen met sportthema's niet veel verder gaat dan het conventionele commentaar van kunstkenners. Neem bijvoorbeeld de eerste kleurenplaat met een afbeelding van Benjamin West's schilderij 'The Cricketers' uit 1764 (zie pagina 2 voor een afbeelding in kleur). Daarop staat een vijftal weinig atletisch uitziende jonge mannen die – sommigen zittend, anderen staand – met elkaar lijken te converseren. Ze hebben vrij stadse kleren aan. Een van hen heeft een cricketbat in zijn hand, een ander cricketbat ligt onder een stoel. Volgens Guttmann gebruikt de schilder de cricketbats om aan te geven dat de jonge mannen die hij portretteerde, Engelse gentlemen zijn, ook al wonen zij in de Amerikaanse kolonie. Op deze manier interpreteren kunstkenners

altijd al alle mogelijke attributen op schilderijen.

Ook dit onderdeel van het boek mist een algemeen richtinggevend sociologisch of sociaal-historisch perspectief. Ieder schilderij afzonderlijk wordt op een kunstkennerwijze besproken. Soms zijn deze 'kunstrecensies' ook nog weinig overtuigend. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de bespreking van mijn favoriete sportschilderij: 'The Champion Single Sculls (Max Schmitt in a Single Scull)' van Thomas Eakins (1871). Guttmann bespreekt dit schilderij vooral in verband met Eakins' interesse voor het lichaam van mannelijke atleten. In zijn conclusie komt hij op dit schilderij terug met het commentaar dat niet in sport geïnteresseerde cultuurliefhebbers via dit schilderij kennis kunnen nemen van het menselijk lichaam in een staat van uitputting.

Ik zie helemaal niets in deze interpretatie. In de eerste plaats is Max Schmitt, een vriend van Eakins, afgebeeld vanaf een vrij grote afstand. Hij drijft in zijn skiff op een spiegelgladde rivier omringd door bomen en struiken met op de achtergrond een in 1871 moderne ijzeren brug. De vrij donkere belichting die Eakins aan het tafereel heeft gegeven, roept een magisch realistisch aandoende namiddagsfeer op. Alleen al de schaal van het tafereel is te groot om het lichaam van Schmitt gedetailleerd te kunnen weergeven. Daar ging het Eakins volgens mij ook helemaal niet om. Schmitt ziet er bovendien helemaal niet vermoeid uit. Hij ligt rustig in balans op het water en kijkt achterom in de richting van de schilder. Eakins heeft volgens mij vooral het indrukwekkende van de omgeving waarin Schmitt zijn sport beoefende, geprobeerd te raken.

The Rookie

Bij Guttmanns bespreking van de *sport-related art* in de twintigste eeuw (hoofdstukken 4 en 5) begon ik me af te vragen wat zijn selectiecriterium was om schilders en schilderijen op te nemen en te gebruiken om de sport te interpreteren. Een schilderij kan wel op een bijzonder kenmerk van sport attenderen, maar hoe representatief is dat schilderij voor alle schilderijen van sporttaferelen in een bepaalde tijd? Wat heb je aan de kennis van sporthistorie voor het interpreteren van een schilderij dat niet of nauwelijks representatief is voor wat er in een bepaalde periode geschilderd is? Alleen bij een zekere mate van representativiteit van de schilderijen kan men van een visie op sport spreken die kenmerkend is voor een bepaalde periode.

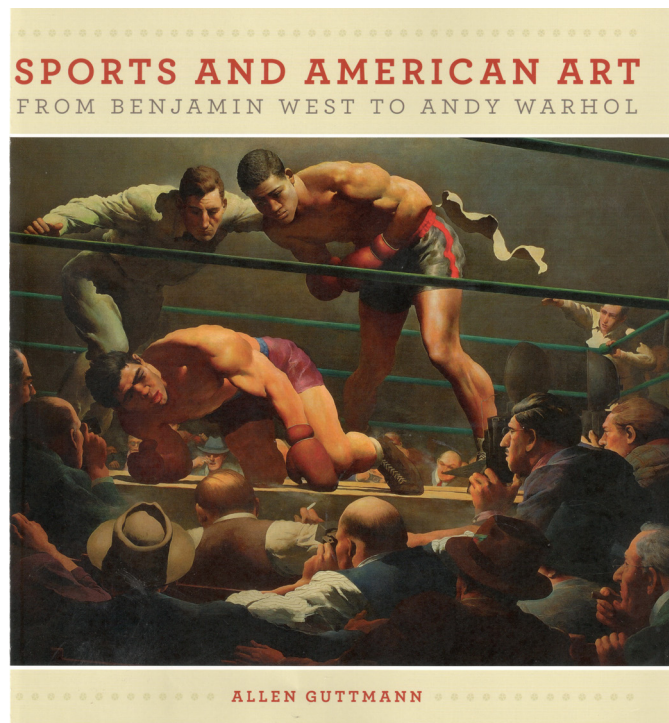
Dit probleem van de representativiteit kreeg ik heel sterk bij Guttmanns bespreking van het werk van Norman Rockwell (1894-1978), die tussen 1916

en 1963 onder meer 322 voorplaten voor de *Saturday Evening Post* vervaardigde. De originelen daarvan waren schilderijen. Daaronder bevinden zich vijftien tot twintig sporttaferelen, afhankelijk van hoe men sport definieert. Daarvan stelt Guttman dat de afbeelding 'Four sporting boys: baseball' vanuit het oogpunt van culturele betekenis het meest interessant is. Twee jongens in honkbalkleding stellen vast wie het eerst mag kiezen bij het vormen van de partijen door hand om hand een honkbal-knuppel vast te pakken. Twee anderen kijken toe. Volgens Guttman's interpretatie bevestigt Rockwell hiermee de toenemende oriëntatie van het kinderspel op de moderne sport, terwijl daardoor het traditionele kinderspel, waar Rockwell ook veel voor voelde, vernietigd wordt. Ik vind die interpretatie vergezocht. Belangrijker is dat deze afbeelding mij niet representatief lijkt voor de Amerikaanse sport in de periode waarin Rockwell zijn werk produceerde, de jaren twintig, dertig, veertig en vijftig van de 20e eeuw. Het was de periode dat honkbal veruit de populairste publieksport van de V.S. was. Rockwell besteedde daar aandacht aan.

Norman Rockwell heeft een subtiele gevoel voor menselijke relaties en beschikt over het vermogen om die in een schilderij uit te drukken.

Zijn subtiele gevoel voor menselijke relaties en zijn vermogen om die in een afbeelding uit te drukken, kenmerkend voor zijn beste werk, komen schitterend naar voren in een schilderij als 'The Rookie'. Daarop ziet men de aankomst van de nieuwe aanwinst van een professioneel honkbalteam. Het gaat om het team van de beroemde Boston Red Socks, met herkenbare portretten van de gevestigde spelers. Rockwell geeft schitterend het mengsel van onzekerheid en trots van de nieuwkomer weer, maar ook de schattende blik van de diverse teamleden. De nieuwkomer, hoe pril hij er ook uitziet, zou ooit een bedreiging voor hun positie kunnen vormen. De voorstelling attendeert de toeschouwer op de dynamiek van onderlinge relaties binnen professionele sportteams.

Het probleem van de representativiteit van aan sport gerelateerde schilderijen, zowel in verband met de waardering ervan als met het inzicht dat zij geven in de betekenis van de sport van hun tijd, doet



Omslag van: Guttman, Allen. *Sports and American Art. From Benjamin West to Andy Warhol*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2011.

zich ook nog in een andere vorm voor. Het gaat dan om de vraag of de waardering voor een sport in een bepaalde periode meer berust op typische individuele actiemomenten of op de algemene atmosfeer waarin de sport bedreven wordt. Dat realiseerde ik me toen ik de honkbaltaferelen die Guttman presenteert, vergeleek met die welke in 1987 getoond werden op de tentoonstelling 'Diamonds Are Forever: Artists And writers on Baseball' in het New York State Museum. Op een uitzondering na (pagina 31) laat Guttman alleen maar afbeeldingen zien van een of enkele spelers, al dan niet in actie. In de catalogus van de tentoonstelling bevinden zich dit soort schilderijen ook wel – de omslag toont bijvoorbeeld een slagman in actie – maar duidelijk is dat de meeste schilders geïnspireerd werden door de hele setting van het spel, met beide teams, het veld, het stadion en het publiek. De betekenis van honkbal voor kunstenaars en waarschijnlijk ook voor het algemene publiek lag maar voor een klein deel in de typische individuele actiemomenten en veel meer in de ervaring van de wedstrijd in zijn geheel. Dat geeft aan de sport een andere culturele betekenis dan men op basis van Guttman's selectie zou veronderstellen.

Wanneer wij verder inzicht willen verwerven in de verhoudingen tussen sport en kunst is een duidelijk en relevant theoretisch perspectief nodig. Ook zal het probleem van de representativiteit van de kunstwerken zorgvuldig behandeld moeten worden. Laat dit niemand remmen om zich te vergapen aan dit prachtige boek.

‘Yge Murks van Wynjeterp, Bynt syn Luts hjir op it scherp.’

CENTSPRENT VAN FRIESE HARDRIJDERIJ

Marnix Koolhaas

Oude schaatsoverleveringen in de Friese taal zijn minder talrijk dan je zou vermoeden. Het Fries was eeuwenlang vooral een gesproken taal, de taal van het dagelijks leven. De emancipatie van het Fries als geschreven taal kwam pas in de vorige eeuw goed op gang. Omdat het Fries vooral een volkstaal was, is het ook niet verwonderlijk dat de taal het eerst opduikt in de volkscultuur. Zogenaamde ‘Heilingen’, in het Nederlands ‘centsprenten’ of ‘kinderprenten’ genaamd, zijn een typisch voorbeeld van volkscultuur.¹

De centsprenten zijn de voorloper van het stripverhaal te noemen. In Nederlanden duiken ze op vanaf de zestiende eeuw. Een centsprent bestaat uit een aantal eenvoudige tekeningen die op een foliopapier zijn gedrukt. Het aantal tekeningen bedraagt een veelvoud van vier. De centsprent waarvan op pagina 25 vier plaatjes zijn afgebeeld, heeft er in totaal 32. De tekeningen werden op hout uitgesneden en op papier afgedrukt. Daarna werd de onderliggende tekst erbij gedrukt en werden de plaatjes met de hand ingekleurd. Marskramers verkochten ze langs de deur voor een paar cent, vandaar de naam ‘centsprent’.

Centsprenten waren vooral populair om commentaar te leveren op actuele gebeurtenissen. Omdat er nog geen auteursrecht bestond, werden de prenten vaak deels gekopieerd en aan het lokale nieuws aangepast.

De afgedrukte Friese schaats-centsprent is hiervan een mooi voorbeeld. De prent werd in februari 1829 voor het eerst in het Fries gedrukt, maar was in de Nederlandse versie al vanaf 1758 in omloop en al vaak herdrukt. De drukker, J. de Lange uit Deventer (‘Dimter’ in het Fries), was ook de drukker van de Friese versie. De traditie getrouw bleven de plaatjes hetzelfde en werd alleen de tekst aangepast.

De verschijning in het Fries in februari 1829 was geen toeval. Op 4 februari van dat jaar was in Harlin-

gen een grote hardrijderij voor paren gehouden die maar liefst 20.000 toeschouwers had getrokken. De overwinning ging naar het in die jaren roemruchte paar Tjaltje de Jong (‘fan Drylts’) en Halbe Huitema (‘fan de Hommerts’). Vooral Halbe Huitema was in die jaren een bekende naam. In de periode 1826 tot 1830 is van hem vrijwel geen nederlaag bekend.

Tokkelend lokaas

De *Leeuwarder Courant* besteedde – in statig Nederlands – uitgebreid aandacht aan de parenwedstrijd van 4 februari 1829. Een fragment uit dat verslag: ‘Dit gewest, hoezeer zich ook ten allen tijde in de kunst van schaatsrijden boven andere onderscheidende, levert ten dezer stede een schouwspel op, als welligt elders de bewondering van eenige duizenden aanschouwers immer heeft verworven. (...) Onder een ontzaglijken toeloop van naar eene waarschijnlijke berekening twintig duizend aanschouwers, werd het oogenblik der wedloop aangekondigd door het lossen van vier veldstukjes, en eene ouverture van blaasinstrumenten door een genoegzaam aantal liefhebbers der muziek, welke zich daartoe gunstig had aangeboden. En ziedaar dan onder het vrolijk gejuich der menigte, de eerste stoute proeven van lichaamsveerkracht en sterk gespierde leden der kampvechters in werking, bij die van zoovele uit het andere geslacht, welke, in weerwil der beletselen met dewelke deze te worstelen had, men in dezen wedloop de grootste vermoeijenissen zag te boven komen, ten einde zich met het tokkelend lokaas der eere, en de daartoe bepaalde belooning van 15 Gouden Willems [15 gouden munten met portret van Koning Willem I, MK], te mogen bekroond zien, welke dan ook, na veelvuldig herhaalde wedstrijden, aan den overwinnaar Halbe H. Huitema van de Hommerts en deszelfs mededingster Tjaltje J. de Jong van IJlst eervol werd uitgedeeld.’²

Een prachtig staaltje sportjournalistiek en in zijn soort één van de eerste voor zover bekend. Opvallend detail uit het verslag is de opmerking over de kleding van de vrouwen. In 1805 en 1809 waren kortebaanwedstrijden voor vrouwen nog fel bekriti-

¹ Zie ook Nico Boerma's artikel ‘t Oud gebruyk der Kinderen’ op pagina 14-17.

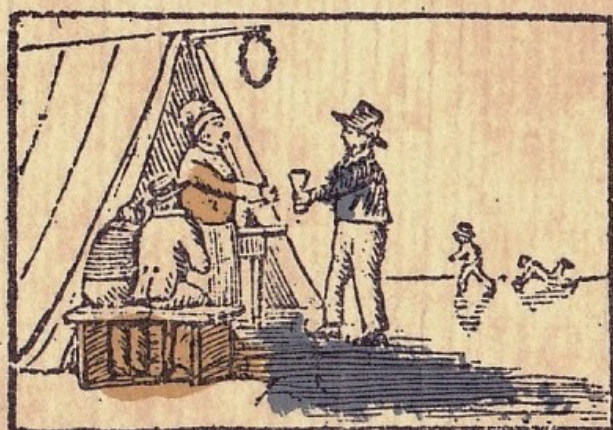
² *Leeuwarder Courant* (10 februari 1829): 1.



**'Yge Murks fen Wynjeterp
Bynt syn Luts hjir op it fcherp.**



**Der saait Tjal mei Halbe hinne!
Dit pear sil de prys wol winne.**



**Op 'tys fen 't koat goed net to folle!
It fjit oars wol nei foet in holle.**



**Klomske Griet ken fels net ryde,
Nou lit s' har yn it flytje glyde.**

Vier van de achtentwintig afbeeldingen van de schaats-centsprent. Collectie Schaatsmuseum Hindeloopen.

seerd, omdat de famkes de finales reden met alleen hun onderrokken aan. In 1829 zijn de kledingvoorschriften blijkbaar aangescherpt, want de vrouwen rijden nu 'in weerwil der beletselen met dewelke deze te worstelen hadden'. De baaien borstrokken en boezelaars bleven in Harlingen blijkbaar aan.

Klomske Griet

Het waren de in die tijd bekende Friese dichters Joost en Eeltsje Halbertsma die op het idee kwamen om naar aanleiding van deze wedstrijd een aangepaste versie van de bekende Hollandse schaatsprent op de markt te brengen. Omdat de tekst van beide prenten bewaard is gebleven is duidelijk dat de Halbertsma's zich van de originele tekst niets hebben aangetrokken. De originele tekst bij het eerste plaatje luidde: 'Eerst de schaatsen aangebonden, En dan vliegen wij in 't rondt.' Bij de Halbertsma's werd dat: 'Yge Murks van Wynjeterp, Bynt syn Luts hjir op it fcherp.'

Bij het tweede plaatje luidt de Hollandse tekst: 'Zie, dat gaat met vluggen zwier, Langs het ijs met groot plezier'. In het Fries komen bij dit plaatje al direct de 'Helden van Harlingen' aan bod: 'Der saait Tjal mei Halbe hinne! Dit pear sil de prys wol winne.' Tjaltje de Jong en Halbe Huitema zijn daarmee vermoedelijk de eerste schaatskampioenen die met naam en toenaam in een centsprent afgebeeld zijn.

Omdat de Friese tekst zich aan de originele plaatjes aan moest passen, is het verband tussen tekst en afbeelding nogal eens ver te zoeken. Vrijwel zeker is dat de personen die erin genoemd worden uit de Friese schaatsactualiteit van die jaren afkomstig zijn. Op Tjaltje en Halbe na valt helaas niet meer na te gaan wie er achter schuilgaan. Yge Murks van Wynjeterp, Reimer en Jel, 'Klomske Griet', 'Kreuple Douwe', Tettje en Lou, Tjalling en Tys, Ulbe en Tjitte, Ljouwe, Joukje en Sjoerd, Ynske, Joost en Tys, Age: de modale Fries zal ze in 1829 blijkbaar gekend hebben, een bewijs hoezeer de schaatssport toen al tot de volkscultuur behoorde.

Arie Houtman is in de beginnende Nederlandse paardensport van rond 1840 een toppikeur, die in wedstrijden talloze prijzen wegsleept.

NAPOLEON DER PIKEURS

Wim Zonneveld

In 1863 publiceert de Haagse dichter G.H.J. Elliot Boswel in zijn bundel *In één bandje* een gedicht met de volgende regel: 'Daar keek Arie Houtman zijn oogen voor uit'. Het is mogelijk de eerste keer dat aan een Nederlandse sporttopper wordt gerefereerd in de serieuze Nederlandse literatuur. Aan een pikeur en winnaar van de Gouden Zweep.

George Henry James Elliot Boswel wordt geboren op 17 februari 1830 in Amsterdam, in een familie van oorspronkelijk Schotse wijnhandelaars. Na een jeugd in Gelderland, vermoedelijk op kostschool, wordt hij in Den Haag ambtenaar op het Departement van Koloniën. In 1863 publiceert hij een bundel gedichten onder de titel *In één bandje*, die welwillend wordt ontvangen. Zijn werk dat vaak beschrijvingen uit het dagelijks leven bevat, wordt serieus, eenvoudig en naïef genoemd, maar ook geestig en 'satyriek'. Boswel publiceert hierna alleen nog incidenteel. Hij overlijdt jong, op 18 juni 1874 in Voorburg.¹

De literator en criticus E.J. Potgieter neemt in 1864 een selectie uit Boswels bundel op in een essay in *De Gids*. Hij is enthousiast over het werk van de jonge dichter, die 'even gemeenzaam als gelukkig met taal en rijm omspringt'.² In de selectie is het gedicht opgenomen met de titel 'Op het Goessche Kanaal. Bij de bekende schilderij van dien naam, van Adolf Dillens.' Van de zes strofen zijn dit de eerste en de laatste:³

Zoo'n draai met de sleê, en dien zwartbruin in 't tuig,
Dat is er een kunststuk, meneeren!
Daar keek Arie Houtman zijn oogen voor uit,
Want regt-uit te draven beteekent geen duit:
De kunst zit êm juist in het keeren.

[...]

En Evert reed huiswaarts met vrouwlief en kind,
En praatte er en lachte ter degen;
Het jongske werd zingend in sluimer gesust,
En Evert zocht fleemend zijn lust en zijn rust,
In d'arm, waar zijn zoon had gelegen.

Arie Houtman wordt aangeroepen om in de dichtelijke beschrijving van Adolf Dillens' schilderij het tafereel van een jong gezin in een arreslee op het ijs een extra dimensie te geven, met name de kennelijke vaardigheden van de vader-bestuurder.⁴ Boswel legt in een voetnoot uit wie Arie is, want blijkbaar was dat voor zijn lezerspubliek toch wel even nodig: '*Arie Houtman, de bekende pikeur van wijlen den Heer van der Hoop.'



'Op het Goessche Kanaal' (1861), door Adolf Dillens.

Dillens in Zeeland

De Vlaamse schilder Adolf Alexander Dillens (1821-1877) bezoekt Zeeland in 1855, 1856 en 1873, samen met zijn vriend Charles de Coster, de befaamde auteur van onder andere *La légende d'Uilenspiegel* (1867). Het verslag van de laatste reis wordt door Coster in 1874 gepubliceerd als *La Zélande*, geïllustreerd door Dillens.⁵ Zij reizen door een nog onderontwikkelde streek, met een traditioneel plattelandsleven.⁶ Dillens legt het vast in een reeks

1 Ising, A.L.H. 'Levensschets van G.H.J. Elliot Boswel', *Handelingen der jaarlijksche algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1874-1875*. Leiden: E.J. Brill, 1875, 93-96.

2 Potgieter, E.J., 'Bibliografisch album.' *De Gids* 28 (1964): 183-224.

3 Elliot Boswel, G.H.J. *In één bandje*. 's-Gravenhage: M.J. Visser, 1863.

4 Mogelijk de eerste verwijzing naar een sporttopper in een 'serieuze' gedicht. Daarnaast zijn er natuurlijk de lofzangen over de snelle jongens en meisjes in de Friese hardrijderijen; zie voor mooie voorbeelden (al vanaf 1809): Couwenhoven, Ron. *Hardrijderijen in Friesland, Volkscultuur op het ijs 1800-1900*. Zaandam: Stichting Archief Ron Couwenhoven, 2015.

5 Over de reis: <http://slikopdeweg.blogspot.nl/2014/03/vooral-niet-lachen.html>.

6 Zie <http://zeelandboeken.pzc.nl/?p=3308>.

schilderijen, waaronder *Op het Goessche Kanaal*.⁷ Het wordt zomer 1861 gepresenteerd op de 'Tentoonstelling van Kunstwerken van Levende Meesters' in Den Haag, en maakt indruk. Het *Algemeen Handelsblad* noemt het 'overschoon' en 'betooverend': 'De hoofdgroep op de schilderij eene narreslede door een kloek paard getrokken en een flinken Zeeuwsche boer bestuurd, waarin de eereplaats door een jong aanvallig Zeeuws vrouwtje of deerne wordt ingenomen, is onze naauwlettende bewondering overwaardig (...), die uitdrukking van kloeken wil en voorzigtigheid, waarmee de jonge boer het paard bestuurt en de slede doet wenden (...)'.⁸ Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Boswel het hier gezien heeft en geïnspireerd raakte, het gedicht is gedateerd 1961.

Arie Houtman

Arie Houtman, geboren in 1806 in Haarlem, is in de beginnende Nederlandse paardensport van rond 1840 een toppikeur, die in wedstrijden talloze prijzen wegsleept voor de Amsterdamse eigenaar en millionair-bankier-politicus-kunstverzamelaar Adriaan van der Hoop (1778-1854). Deze beheert op landgoed Spaarnberg bij Santpoort een fameuze stal, waarvan Arie Houtman de huispikeur wordt.

Vanaf 1836-1837 verschijnt hij in uitslagen van draverijen, met eerste prijzen in Appingedam, Alkmaar en Monnikendam, bij elkaar gereden op paarden van Van der Hoop. In januari 1838 wint hij op ijs in Zaandam een 'harddraverij met narrenslede, die een waar volksfeest mag genoemd worden',⁹ en wordt hij tweede in eenzelfde wedstrijd in Diemerbrug.

Volgens Boswel zou Arie Houtman er 'zijn oogen voor uit' hebben gekeken.

Zo gaat het door, jaar na jaar, wedstrijd na wedstrijd, overwinning na overwinning. Meerdere keren in Groningen en Leeuwarden, in Dokkum, Sneek, Hillegersberg, Delft. Het gaat aanvankelijk om kortebaantwedstrijden gesponsord door lokale middenstand en feestcommissies, maar op 6 en 7 september 1844 organiseert de Sociëteit tot Aanmoediging der Verbetering van het Paardenras, opgericht door een duur landelijk gezelschap van

landgoedbezitters en handelsaristocratie met een paardenpassie, de eerste langebaandraverijen op een baan in de duinen van Zandvoort. Over 4500 meter wint het paard De Higtum van Van der Hoop 'en hij, die bovenop de Higtum zat was een man, die reeds een groote mate van roem in de harddraverij en had verworven; het was Arie Houtman'.¹⁰ Het levert Arie de beroemde Gouden Zweep op, beschikbaar gesteld door kroonprins Willem van Oranje. In 1858 noemt het Noord-Hollandse *Algemeen Weekblad* hem 'de Napoleon der pikeurs'.¹¹



Pentekening van een harddraverij in Den Haag (27 september 1851) door Willem de Famars Testas, later een bekend schilder-'orientalist', destijds pas 17 jaar. De wedstrijd werd gewonnen door Arie Houtman, mogelijk staat hij op de tekening. Collectie Rijksmuseum in Amsterdam.

Na Van der Hoops overlijden rijdt hij tot 1861 voor de stal van de Amsterdamse apotheker-filantroop Nicolaas Wafelbakker. Arie Houtman, ook van Elliot Boswels gedicht over Adolf Dillens' schilderij, overlijdt op 1 april 1867 in Haarlem.

Arie's zoon Dirk, 'vleeschhouwer' aan de Kruisstraat in Haarlem, zet de familietraditie van paardensport voort, maar de echte opvolger-sportman is kleinzoon Jan Houtman. Hij debuteert in 1887 als 16-jarige juniorpikeur in 'ponneyraces voor hitten van 1.50 M. of daarbeneden' op de baan van de Amsterdamsche Sportclub op het Museumterrein,¹² maar is van 1888 tot 1892 vooral wielrenner en schaatser, daartoe geënthousiasmeerd door zijn neef Klaas Pander, die zelf een multidisciplinaire topsporter is en trainer van Jaap Eden. Als jonge belofte wordt hij voor training uitgezonden naar Hamar, maar hij behaalt zijn successen vooral als wielrenner.¹³ Vanaf 1893 is hij weer een paar jaar pikeur, in wedstrijden op de baan van Het Oude Slot in Heemstede; daarna vestigt hij zich in de slagerij van zijn dan overleden vader in Haarlem.

¹⁰ 'De Wedlopen en Harddraverijen' op https://archive.org/stream/GOZ-PDF-H00030/H00030_djvu.txt en in: Slob, Wouter. 'De Geschiedenis van de Gouden Zweep.' *Draver en Volbloed* 5, juni 1965; online op: <http://www.archiefndr.nl/HtmlHistDiversen/GoudenZweep.htm>.

¹¹ *Algemeen Weekblad* (15 september 1858), op Krantenviewer Waterlands Archief, waterland.courant.nu.

¹² *Algemeen Handelsblad* (27 juni 1887), *Nieuws van den Dag* (17 september 1887).

¹³ Klaas Pander, Jan Houtman en Jaap Eden zijn gedrieën te zien op de bekende foto van de Haarlemse Damiaatjes-sportclub van begin 1892; zie: Dohle, Max. 'De Damiaatjes.' *de SPORTWERELD*, nr. 42 (herfst 2006): 10-14, en: *de SPORTWERELD*, nr. 73-74 (zomer 2015): 41.

⁷ Zie bijvoorbeeld de collectie op: <http://www.artnet.com/artists/adolf-alexander-dillens/past-auction-results/2> (december 2015).

⁸ *Algemeen Handelsblad* (13 juni 1861): 2.

⁹ *De Avondbode* (29 januari 1838): 3.

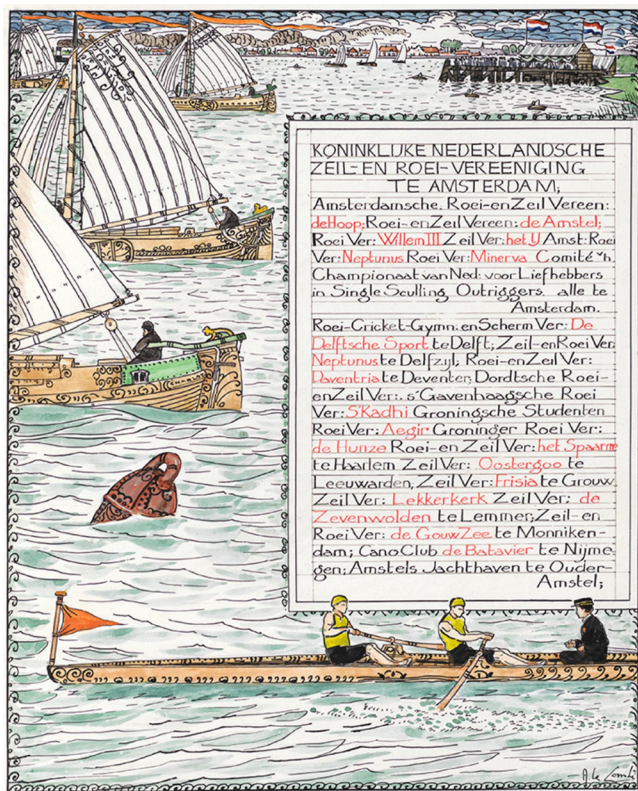
‘Talrijke aankondigingen (...) van harddraverijen met paarden, onder den man, met paard en chais, van galloppeer-partijen, ja zelfs van hardlooperijen van mannen en jongens.’

DE EEUW DER SNELHEDEN

Jurryt van de Vooren

Met veel succes draaide afgelopen jaar de tv-serie *De IJzeren Eeuw*, over Nederland in de negentiende eeuw. Voor de ontwikkeling van de moderne sport hadden de programmamakers weinig aandacht, maar misschien was dat maar beter ook. Als dat wél was gebeurd, hadden ze de serie beter *De Eeuw der Snelheden* kunnen noemen.

Komende zomer wordt in het Olympisch Stadion het EK Atletiek gehouden: het grootste sportevenement in Amsterdam sinds de Olympische Spelen van 1928.



Afbeelding uit: *Sportalbum 1898*. Nieuwegein: Arko Sports Media, 2014. Met dank aan Jan Rijpstra.

Om de historische waarde hiervan te benadrukken maak ik momenteel in opdracht van het Stadsarchief een boek over sport in Amsterdam, met extra aandacht voor het Olympisch Stadion. Het verschijnt over enkele maanden.

De negentiende eeuw speelt een belangrijke rol in mijn onderzoek. Met Jan Rijpstra heb ik twee jaar geleden deze periode al eens belicht voor de heruitgave van *Sportalbum 1898*, het gedenkboek dat de Nederlandse sport aan koningin Wilhelmina overhandigde. Om grip te krijgen op de huidige maatschappelijke positie van de sport is het van groot belang om te kijken naar de vervlechting tussen sport en maatschappij begon. Welke historische banden waren er in die beginfase tussen industrialisatie, natievorming en de opkomst van sport?

Spierkracht

Halverwege die eeuw was het leven in Nederland in ieder geval in een opmerkelijke versnelling terechtgekomen. Sinds 1839 kon er gebruik worden gemaakt van de trein, waarmee reizigers zich veel sneller konden verplaatsten dan voorheen, en dat ook nog eens over grotere afstanden. In diezelfde tijd werden steeds meer wedstrijden gehouden, waarbij het ook om snelheid draaide – in de boot, op het paard, met de schaats, op de fiets of lopend. In 1844 was er in Den Haag een zwemwedstrijd – volgens de *Rotterdamsche Courant* ‘nieuw in zijne soort’.¹ Het waren de beginjaren van de sport, waarbij de vraag is of er in die tijd al verbanden werden gelegd met de versnelling van het leven.

¹ *Rotterdamsche Courant* (24 september 1844): 1.

De *Leeuwarder Courant* had daarover iets interessants te melden op 18 januari 1848: 'Wanneer wij in den zomertijd de dagbladen dezer Provincie in handen nemen, dan trekken de talrijke aankondigingen onze aandacht van harddraverijen met paarden, onder den man, met paard en chais, van gallopeer-partijen, ja zelfs van hardlooperijen van mannen en jongens; dan als de kille adem van den wintervorst over Vriesland een net uitspreidt van ijsbanen, even wemelend van menschen en even snel te berijden, als de spoorweg-netten van onze Zuidelijke en Oostelijke naburen, dan ziet men overal den wedstrijd van spierkracht en snelheid, die aan deze Provincie zoo eigendommelijk en bijna bij uitsluiting eigen is.'²

Van de Eeuw der Snelheden zou ik graag een tv-serie willen maken.

Zo legde de krant inderdaad een verband tussen het nieuwe verschijnsel van de trein en de toenemende populariteit van wedstrijden. Er werd in dit verhaal alleen niet gesproken over 'De IJzeren Eeuw' om de bijzonderheid van die tijd te benadrukken, maar over 'De Eeuw der Snelheden'.³

Deze uitdrukking was niet door de *Leeuwarder Courant* zelf bedacht, maar in 1830 al eens gebruikt door het *Algemeen Letterlievend Maandschrift*. Dat gebeurde in een artikel over de vraag hoe ze het toenmalige tijdsgewricht moesten noemen.⁴ Een concurrerend tijdschrift (*De Recensent, ook der Recensenten*) had het over 'De Mechanische Tijd', maar daar waren de letterlievers het niet mee eens. 'Wij nemen de vrijheid in bedenking te nemen, of de benaming van TIJD of EEUW DER SNELHEDEN niet nog veel gepaster zoude zijn.' Als belangrijke reden wees het maandschrift erop dat de snelheid van reizen enorm was toegenomen, 'zoo wel te land als ter water'.⁵

Snelheid in Zeeland

Ook voor het Zeeland van de jaren dertig van de negentiende eeuw ging dit verschijnsel op, aldus Willem Polman Kruseman in zijn boek *Zeeland van 1813 tot 1913*.⁶ In een hoofdstuk over de ontwikke-



Een wedstrijd met draisines, een loopfiets met stuurmechanisme, uitgevonden (1817) en vernoemd naar de uitvinder ervan: Karl Freiherr von Drais von Sauerbronn. Bron: Hogenkamp, George. *Een halve eeuw wielersport*. Amsterdam, 1916.

ling van de provinciale postdienst merkte hij op dat die begin negentiende eeuw de nodige moeite had met betrouwbare bezorging vanwege het langzame verkeer. 'Met het stoomwezen veranderde dat alles,' aldus Polman Kruseman, 'en reeds in 1831 werd de 19^e eeuw "de eeuw der snelheden" genoemd'.⁷

Daarmee gaf ook Polman Kruseman aan dat er rond 1830 een versnelling van het leven werd geconstateerd, waarmee het een kantelaar lijkt in de negentiende eeuw. Het zal niet toevallig zijn dat juist toen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden uiteen viel door de opstand in België. Na een relatieve rust van zo'n vijftien jaar sinds het einde van de Franse Tijd heerste er een revolutionaire situatie, een verwarrende opeenvolging van grote gebeurtenissen. 'De eeuw der snelheden' schreef Franciscus Johannes Hallo letterlijk in een boek uit 1830 over 'het heillooze oproer' van de Belgen.⁸

Met de term 'De Eeuw der Snelheden' zijn zo verschillende maatschappelijke en politieke processen uit de negentiende eeuw gevangen, zoals de natievorming van Nederland, de industrialisatie (het stoomwezen), de vervoersmogelijkheden én de opkomst van de sport. Voor historici met oog voor sport is dit begrip daarom veel beter bruikbaar dan 'De IJzeren Eeuw', want tenslotte heeft sport minder met ijzer te maken dan met snelheid.

De Nederlandse sport kent in ieder geval geen IJzeren Eeuw, maar een Eeuw der Snelheden. Ik zou er graag eens een tv-serie van willen maken.

² *Leeuwarder Courant* (18 januari 1848): 2.

³ *Ibidem*.

⁴ *Algemeen Letterlievend Maandschrift* (1830): 461.

⁵ *Ibidem*: 462.

⁶ Polman Kruseman, Willem. *Zeeland van 1813 tot 1913. Vergelijkende schets*. Middelburg: Altorffer, 1914.

⁷ Kruseman, *Zeeland van 1813 tot 1913*, 33.

⁸ Hallo, Franciscus Johannes. *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden, aanvang nemende 25 augustus 1830, bevattende: De oorzaak van den Belgischen opstand, derzelfs begin, voortgang, einde en gevolgen voor geheel Nederland*. Amsterdam: H. Moolenijzer, 1830-1832, VI.

In 1996 wordt Baur's schilderij na onderzoek als 'Joodse roofofst' bestempeld en door de Oostenrijkse Federatie van Joodse Gemeenschappen geveild

HITLERS SCHAATSFAMKES

Marnix Koolhaas

Dat Hitler geen fervent sporter was, wisten we al. Natuurlijk, hij gebruikte de Olympische Spelen in 1936 voor een wereldwijd charmeoffensief van zijn nazi-regime. Maar had hij zelf verder iets met sport?

Zeer opmerkelijker is de recente ontdekking dat een schilderij uit 1810 van een Friese hardrijderij voor vrouwen van de hand van Nicolas Baur in 1942 in opdracht van Hitler werd aangekocht voor zijn 'Rijkskanselarij' in het geannexeerde Polen. Tot het einde van de oorlog heeft dit unieke sporthistorische schilderij in het Slot in Posen (nu: Poznan) gehangen. Nog opmerkelijker is het feit dat het schilderij in april 2013 dankzij een schenking van de toenmalige bezitters, het Friese echtpaar Willem Jan Hacquebord en Houkje Anna Brandsma, in het bezit kwam van het Amsterdamse Rijksmuseum. Daar maakt het schilderij nu deel uit van de vaste collectie.

Het oudst bekende schilderij van een schaatswedstrijd dat via Hitler en een Fries verzamelaarsechtpaar in het Rijksmuseum terecht komt: dat is een verhaal waar je graag nog wat details van zou willen weten! Gelukkig zijn die details er, tenminste groten-deels.

Zes knock-outrondes

Aan de basis voor het schilderij stond de hardrijderij voor vrouwen die op 21 januari 1809 op de Westersingel van Leeuwarden werd verreden. Naar die hardrijderij werd met meer dan gewone belangstelling uitgekeken. Vier jaar eerder immers, op 1 februari 1805, was op dezelfde gracht voor het eerst een grote hardrijderij alleen voor vrouwen gehouden. Een unicum niet alleen in de schaatsgeschiedenis, maar vermoedelijk ook in de wereldwijde

sportgeschiedenis. Precies 128 vrouwen verschenen aan de start, zodat er zes knock-outrondes nodig waren om tot de finale te komen. Die finale kon pas een dag later verreden worden, omdat het al tijdens de kwartfinales donker was geworden. Uiteindelijk won een zekere Trijntje Pieters uit Poppingawier, die voor circa tienduizend toeschouwers aan de haal ging met het gouden oorijzer ter waarde van toen 105 keiharde guldens.

De in hun onderjurken rijdende famkes brachten 'de zelfbeheersing van de toekomstige manspersonen' in gevaar.

Zelden heeft een schaatswedstrijd zoveel rumoer veroorzaakt als deze eerste grote 'Vrouwenhardrijderij' in 1805. Voor- en tegenstanders van vrouwen-sport roerden zich langdurig, zelfs tot in literaire bladen. De belangrijkste tegenargumenten waren: te grote inspanning is slecht voor het vrouwenlichaam, én, heel pikant, het werd als onzedelijk beschouwd dat de famkes vanaf de kwartfinales slechts in hun onderjurken reden en aldus 'de zelfbeheersing van de toekomstige manspersonen' in gevaar brachten. Die discussie eindigde pas diep in de zomer van 1805. Talloze prenten, zelfs in kleur, werden gedrukt om het historische karakter van deze wedstrijd te onderstrepen.

Baur's olieverschilderij

Na drie ijsloze winters konden de vrouwen op 21 januari 1809 op de Westersingel op herhaling. Deze keer was deelname beperkt tot ongehuwde vrouwen.



Nicolaas Baur: 'Schaatswedstrijd voor vrouwen op de Stadsgracht in Leeuwarden', 21 januari 1809. Olieverf op linnen. Collectie Rijksmuseum in Amsterdam.

Het feest was vergelijkbaar met dat van vier jaar eerder, en ook nu verschenen er weer talrijke prenten.

De vermaarde Harlinger schilder Nicolas Baur vereeuwigde de wedstrijd zelfs in olieverf, een doek dat al decennia lang te zien is in het Fries Museum. Een jaar later, in 1810, maakte Baur een nieuwe versie van het schilderij. Daarbij valt een aantal kleine verschillen op. Zo ontbreekt de Nederlandse vlag, die op de versie van 1809 nog zo uitbundig wappert. Ongetwijfeld zal dat te maken hebben gehad met de inlijving bij Frankrijk, die op bevel van Napoleon op 13 juli 1810 van kracht werd. Ook twee stoeiende jongens onder de boom zijn verdwenen. Kortom: het lijkt een 'aangepast' schilderij dat, wie weet, een afscheidscadeau was voor de teruggeroepen koning Lodewijk Napoleon, die ondanks oproepen daartoe in 1809 nog geweigerd had om zich met de 'Friese staatstwisten' te bemoeien?

In werkelijkheid is over de verblijfplaats van het schilderij tussen 1810 en 1942 niets bekend. In dat

oorlogsjaar wordt het door kunsthandelaar Jacob Schiedwimmer uit München voor 7000 Rijksmark gekocht op een veiling ten behoeve van de Rijkskanselarij in Posen. Daar hangt het drie jaar, totdat de Russen begin 1945 Poznan na een bittere strijd van bijna een maand innemen.

De kunstcollectie van Hitlers hoofdkwartier in het Slot Posen blijkt grotendeels intact en wordt voorlopig in een Oostenrijkse zoutmijn opgeborgen, voordat het in oktober 1945 op een verzamellocatie van de geallieerden in München wordt opgeslagen.

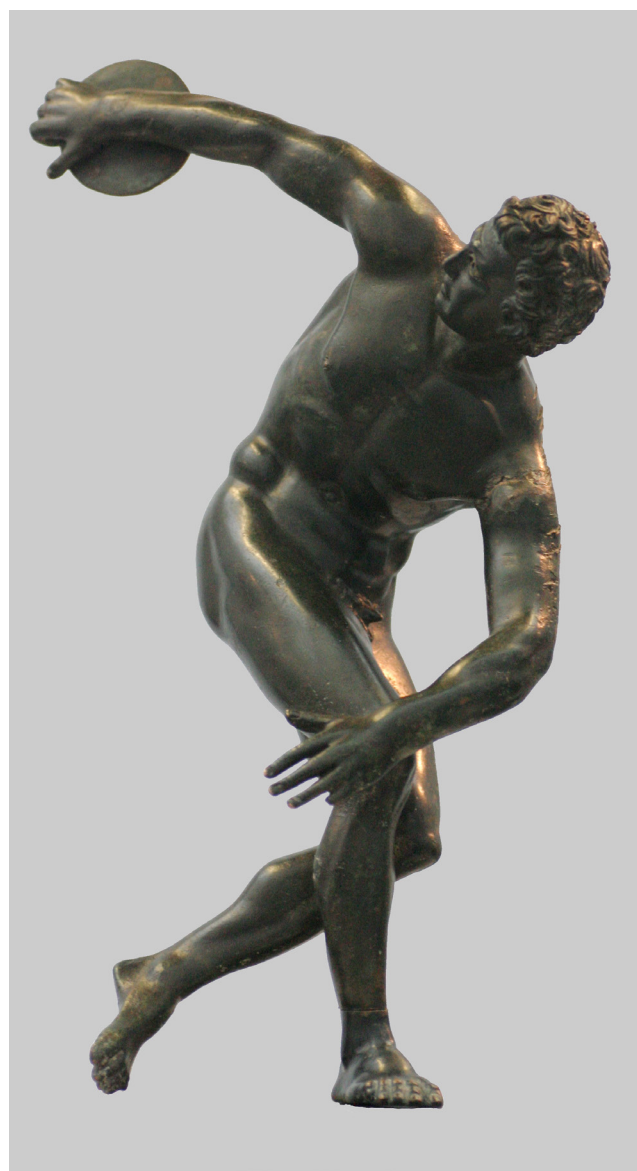
In 1949 wordt het schilderij aan de Oostenrijkse regering overgedragen, waarna het in 1956 een plekje krijgt aan de muren van het Mauerbach klooster bij Wenen. In 1996 wordt het doek na onderzoek als 'Joodse roofkunst' bestempeld en door de Oostenrijkse Federatie van Joodse Gemeenschappen geveild. Na nog enkele verkopen komt het in bezit van Willem Jan Hacquebord en Houkje Anna Brandsma, die het in 2013 aan het Rijksmuseum schenken.

Diskobolos

(450 v. Chr; kopie 2^e eeuw n. Chr.)

Onno Kusters

In mijn beweging klopt mijn rust.
Ik ben van brons, begon uit niets,
ik ben van wie geen aanvang is.
Gesponnen in een draadloos web
van tijd en ruimte stond ik stil,
legde mij neer bij het ontbreken
van een toekomst, het verleden.
Gegoten in gespannen zachtheid
voor de ontwapening die uitbleef
boog ik altijd door en onder mij
en ondertussen draaide de planeet
die plat is rond, een nietig zwerflichaam
gegrepen door een zonneloze kosmos
in contrapost, zoals ikzelf haast teder,
losjes, aan mijn werpschijf vastgeklampt
altijd op mijn sokkel op het punt
van zelfontspannen stond,
gestold en ogenschijnlijk onbewogen,
het vliegwieland middelpunt vliedend,
het ongeleid middelpunt tollend.
Ik keek onbegonnen zonder einde
om naar mijn schijf toen Rome brandde,
toen Constantinopel ten onder keerde,
ik keek naar de schijf die nog nooit
werd geworpen alsof hij me nazat
toen Jeruzalem viel, Berlijn, Basra, Raqa,
Parijs. Willekeurig geordend,
incidenten van niets op de schaal van alles
waar ik bij was, die mij onverstoortbaar
aan mijn houding hielden, de spieren
bloot en glanzend van de tijgerbalsem,
het tijgerhart klaar voor de start.
Tussen het niet zijn en het er niet meer zijn,
tussen het zijn en er geweest zijn
is thans niets meer ongeschonden,
is wat komt noch dat wat achterblijft
wat er toe doet. Tussen nu en dan
werp ik mij zo eindelijk en altijd los –
hou u vast. Na die ontlading
is voortaan voorgoed het einde zoek.



Een bronzen kopie uit de 2e eeuw van de discuswerper in het Glyptothek, München. Bron: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Discuswerper>

PUBLICATIES SPORTLITERATUUR

Wilfred van Buuren

Biografie

- Berge, René van den. *Jo de Roo. Wielerheld*. Z.p.: Marberg Media, 2015. 287 p., ill.
- Boin, Roger, Michel Roosens en Monique van Rulo. *Victor Boin. Sport als levenskunst*. Brussel: Van Ruys Printing, 2014. 135 p., ill., lit.opg. Vertaald uit het Frans. Biografie met veel beeldmateriaal van sportomnipracticus Victor Boin (1886-1974). Victor Boin won medailles op de Olympische Spelen bij het waterpolo en het schermen en was onder andere voorzitter van het Belgisch Olympisch Comité.
- Dijkstra, Erik. *Hoe sterk is de eenzame schaatser. Op zoek naar het mysterie Hans van Helden*. Amsterdam: Uitgeverij Carrera, 2015. 208 p., ill., lit.opg.
- Eijndhoven, Leon van, Arjen Pijfers en Roger Rossmeisl. *John Feskens, d'n Beitel*. Z.p.: De Boekenfabriek, 2015. 240 p., ill. Biografie van Mister Willem II.
- Koppe, Iris, *Lev*. Amsterdam: Thomas Rap, 2015. 266 p., krt. Biografie van Evgeniy Levchenko, voetballer uit de Oekraïne en oud-speler van Vitesse.
- Misset, Robèrt. *Wie durft? Spagaat van een tenniscoach*. Beilen: Pharos Uitgevers, 2015. 240 p., ill. Over Tjerk Bogstra.
- Nederlof, Bert, *Don Leo. Het werd stil aan de overkant. Biografie*. Z.p.: Edicola Publishing, 2015. 272 p., ill., stat. Over Leo Beenhakker.
- Peters, Micha. *Jan Rijpstra. Het leven van een politicus, sportman en pater familias*. Z.p.: Eigen beheer, 2015. 74 p., ill. Biografie van Jan Rijpstra, burgemeester van Noordwijk, voorzitter van de Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding (KVLO) en sporthistoricus.
- Rosenfeld, Steven. *Dansen om te overleven. De oorlogsjaren van bokselegende Ben Bril*. Amsterdam: Uitgeverij Cossee, 2015. 256 p., ill., lit.opg. Vertaald uit het Engels. Oorspronkelijke titel: *Dancing for Survival*.
- Wesselink, Filemon. *De Ronde van Boogerd. Een tweede wielerleven*. Amsterdam: Lebowski, 2016. 256 p., ill. Over Michael Boogerd als ploegleider van de Nederlandse wielerploeg Roompot.
- Wijnstekers, Marco. *Kees Kist. Doelgericht*. Epe: Sportliteratuur Uitgeverij, 2015. 232 p., ill.

Diverse sporten

- Brink, Cors van den, e.a. (red.). *En ... wat ging er door je heen? Ontwikkeling van de Nederlandse sportjournalistiek*. [Deventer]/[Rijswijk]: daM/Nederlandse Sport Pers Service, [2015]. 199 p., ill., lit.opg.
- De Winde, Arne, Steffy Merlevede, Pieter Verstraete en Oliver Ibsen. *De A.de laar van Benidorm. Over bijnamen in de sport*. Antwerpen: Houtekiet, 2015.

Judo

- Smits, J.H.G. (samenst.) en Marian Linders (red.). *Judo in Nederland 1946-1954. Een documentaire bijdrage om te komen tot een geschiedschrijving van judo in Nederland*. Maastricht: Uitgeverij Boekenplan, 2015. 260 p., ill., lit.opg. Voornamelijk documenten uit de tijdschriften *Jiu-jitsu en Judo én Judo*.

Tennis

- Wiggerts, Bertus (samenst. en research). *HLTC Hoogerheide 1940-2015*. Hilversum: HLTC Hoogerheide, 2015. 104 p., ill.

Voetbal

- Egmond, Michel van. *De snor van József Kiprich. De beste Feyenoord-verhalen van Michel van Egmond*. [Amsterdam]: VI Boeken, 2015. 382 p.
- Eijnsink, Gijs (samenst.). *Top 50 van FC Twente. Alle spelers, speelsters, trainers, voorzitters, klassementen, cijfers, feiten*. [Hengelo]; FC 50 BV, [2015]. 271 p., ill.
- Giphart, Ronald en Rob van Scheers. *Kuipkoorts*. Z.p.: De Kring, 2015. 318 p., ill.
- Gontha, Stanley (fotogr.). *25 jaar voetbal fotografie*. Diemen: Bussiness Sport Promotions. 244 p., ill. Fotoboek.
- Hack, Wilbur, Chris van Mersbergen en Sander van Mersbergen. *Alle ballen op Sno en 74 andere RKC-verhalen. De geschiedenis van de club gezien door de ogen van de spelers*. Tiel: Aerial Media Company B.V., 2015. 288 p., ill.
- Loosman, Piet, e.a. (samenst.), Lub Post (eindred.). *Een club om trots op te zijn. 75 jaar S.V. Urk, 1940-2015*. [Urk]: S.V. Urk, [2015]. 176 p., ill.
- Walstra, Harry. *We proberen weer gewoon te doen. Voetballen in oorlogstijd*. Z.p.: Boekscout.nl, 2015. 206 p., ill.

Wielrennen

- Bovée, Louis en Guy Vermeiren. *Meesters van de modder. De beste 50 veldrijders ooit*. Rotterdam/Leuven: Trisch Publishing BV/Davidsfonds, [2015]. 180 p., ill.
- De Vriese, Geert. *Over de regenboog*. Antwerpen: Houtekiet. 262 p., ill. Verhalen over het WK wielrennen.
- Lamon, Luc en Geert van Hamme. *Het veld van eer. 65 jaar WK veldrijden*. Antwerpen: Houtekiet, 2015. 272 p., ill.

Zwemmen

- Otten, Kirsten en Eva Magnusková. *Helperzwembad. 90 jaar zwemmen in het Helperzwembad*. Keerdruk met: *De Papiermolen openluchtbad. 60 jaar zwemmen in de papiermolen*. Groningen: Gemeente Groningen, 2015. 32 en 28 p., ill., lit.opg.

Artikelen in boeken en tijdschriften

- Idzenga, Wiep. 'De Denen.' Special *Hard Gras*, 105 (December 2015). 134 p., ill. Over Deense voetballers in Nederland.
- Luitzen, Jan, Theo Bollerman en Pascal Delheye. 'Playing on the Field of Innovation: The Impact of the Sale of Lawn Tennis Sets in the Netherlands, 1874-1887.' In: *The International Journal of the History of Sport*, 32 (9) (2015): 1181-1204.
- Luitzen, Jan, Thijs Kemmeren en Pascal Delheye. 'The Introduction and Meaning of the Word *Sport* in the Netherlands, 1600-1900.' In: *The International Journal of the History of Sport*. 32 (11-12) (2015): 1416-1436.
- Pas, Niek. 'Grand Départ. Nieuwe uitdagingen voor sportgeschiedenis in Nederland.' In: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 128 (3) (2015): 453-469.
- Zondag, Jelle. 'Een weerbaar volk. C.M.J. Muller Massis, het lichaam en de sport aan het einde van de negentiende eeuw.' In: *De Negentiende Eeuw*, 39 (3/4) (2015): 190-208.

Medewerkers de SPORTWERELD #76

Nico Boerma (1938) studeerde klassieke talen en kunstgeschiedenis. Hij verzamelt vanaf 1964 populaire grafiek met nadruk op de Nederlandse en Belgische kinder- en volksprenten. Over dit onderwerp publiceerde hij in verschillende Nederlandse, Zweedse, Duitse en Italiaanse bundels en tijdschriften. Zijn verzamelingen op dit gebied heeft hij tussen 2010 en 2013 geschonken aan Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Hij is co-auteur van *Kinderprenten Volksprenten Centsprenten Schoolprenten, Populaire grafiek in de Nederlanden 1650-1950* (2014). Samen met Henk van Os schreef hij *Heilige en Onheilige Families* (2015).

Wilfred van Buuren (1964) is historicus en werkt als zzp'er, onder andere voor de Hogeschool van Amsterdam. Hij is redacteur van *Hollands Goud. Alle olympische kampioenen* (2012 herziene editie), lid van de vakjury van de Nico Scheepmaker Beker en speelt basketbal bij Amsterdam Tigers en U.S.

Ruurd Edens (1964) is eindredacteur bij het NOS-radioprogramma *Met Het Oog Op Morgen*. Werkte eerder als beeldredacteur bij *Studio Sport*. Schreef enkele bijdragen voor wielertijdschrift *De Muur*. Samensteller van de postume bundels *Ajax En De Kunst Van Het Voetballen* (1993) en *Voor Oranje Trillen Al Mijn Snaren* (1994) van Nico Scheepmaker, alsmede de bundels *Het Feyenoord-Gevoel* (1999), *100 Jaar Ajax-Gevoel* (1999) en *Het PSV-Gevoel* (2000). Sinds 2007 organisator van de jaarlijkse 'Met Het Oog Op Morgen Wielerbokaal', een wielerskoers voor journalisten en andere liefhebbers.

Marnix Koolhaas (1960) is journalist/programmamaker bij de afdeling Geschiedenis van VPRO/NTR en eindredacteur van de website NPOGeschiedenis.nl. Hij maakte tv- en radioprogramma's over onder meer de Elfstedentocht, Ard & Keessie en Jaap Eden en schreef diverse boeken, waaronder *Schaatsenrijden, een cultuurgeschiedenis* (2010) en *De mannen van '63* (2003), over de 69 toerrijders die de legendarische Elfstedentocht van 1963 uitreden. Koolhaas is in zijn vrije tijd schaatsontwikkelingswerker en bondscoach van Argentinië.

Onno Kusters (1962) promoveerde in 1999 op een studie over James Joyce en is sinds 2007 als docent letterkunde en vertalen verbonden aan de Opleiding Engels van de Universiteit Utrecht. Hij is daarnaast vertaler (onder meer van Samuel Beckett, Seamus Heaney en Nelson Mandela) en dichter (meest recente bundel: *Vangst*, 2014). Hij was ruim 25 jaar doelverdediger bij de Amsterdamse voetbalclubs Neerlandia en Swift. Website: www.doelverdediger.nl.

Jan Luitzen (1960) is taalkundige, schrijver en docent bij de opleiding Sport, Management & Ondernemen (Hogeschool van Amsterdam) en buitenpromovendus bij de Radboud Universiteit. Bij Van Dale Uitgevers verschenen van hem: *Atletiek- en turnwoordenboek*, *Wielersportwoordenboek* en *Golf-sportwoordenboek*. Voor *The International Journal of the History of Sport* (2015) schreef hij drie artikelen over sport, cricket en lawntennis, onder meer samen met Pascal Delheye. Zie: <http://www.tandfonline.com>.

Ruud Stokvis (1943) was van 1970 tot 2008 als sociologie-docent verbonden aan de UvA. Hij was in 2002 bij de oprichting van het Mulier Instituut betrokken en maakte tot 2010 deel uit van het bestuur daarvan. Zijn laatste boek is *Lege kerken en volle stadions. Sport en de sociale functies van religie*. Hij werkt nu aan een biografie van zijn oud-oom mr. dr. Benno J. Stokvis.

Rogier Verkade (1971) werkt als beleidsconsultant voor HvA/UvA en als eindredacteur voor Beeldjagers.org. Hij schreef in de vorige eeuw ook voor *de SPORTWERELD* en heeft na jaren deze sportpen weer opgepakt. Studeerde onder andere Sport & Media. Houdt van veel sporten, maar atletiek en snooker staan onbetwist bovenaan.

Jurrit van de Vooren (1969) is eigenaar van www.sportgeschiedenis.nl. Samen met Jan Rijpstra verzorgde hij in 2014 de heruitgave van het *Sportalbum 1898*, waarvan het eerste exemplaar werd overhandigd aan de koning. Hij is de enige Amsterdammer die afgestudeerd is op Feyenoord.

Wim Zonneveld (1950) heeft als vakgebied de Engelse Taal en Cultuur (Universiteit Utrecht 1973-2014), met als specialisatie 'taalontwikkeling'. Via onderzoek naar het opnemen van Engelse leenwoorden in uiteenlopende talen kwam hij in aanraking met sportgeschiedenis, een oude liefde die hij nu ontwikkelt als onderzoeksterrein. Een biografie van Klaas Pander is in voorbereiding.

Bestuursmededeling

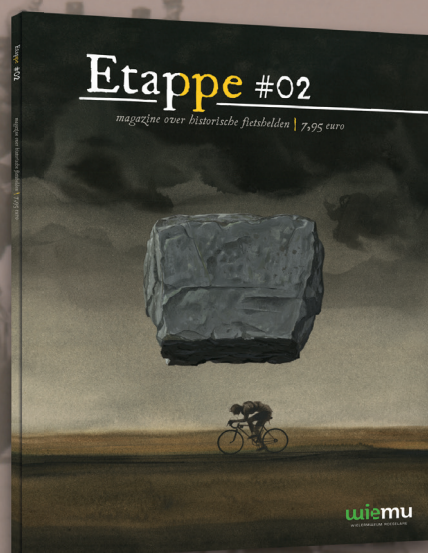
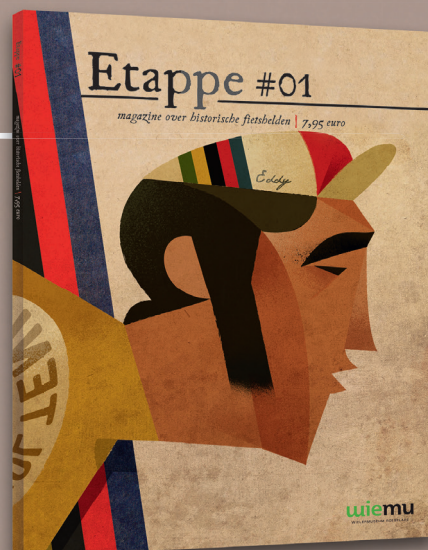
Het zal u niet zijn ontgaan: het blad *de SPORTWERELD* heeft afgelopen jaar een belangrijke kwaliteitsslag gemaakt, ook qua uitvoering. Zo'n verbetering is uiteraard niet gratis. Bovendien waren de druk- en verzendkosten de afgelopen jaren toch al flink toegenomen. Het bestuur van stichting De Sportwereld heeft daarom moeten besluiten de jaarlijkse bijdrage voor zijn blad, die sinds 2008 ongewijzigd was gebleven, met ingang van 2016 met € 5 te verhogen. Het bestuur vraagt uw begrip voor deze maatregel.

Etappe

wielerhistorisch magazine



**SPECIAL
VROUWEN**



Etappe is het jaarlijks wielerhistorisch magazine van het Wielermuseum Roeselare. Met *Etappe* brengt het Wielermuseum op basis van historisch onderzoek verrassende en vernieuwende wielerverhalen, doorspekt met unieke foto's en afbeeldingen van memorabilia. Het eigen documentatiecentrum vormt de ruggegraat van elk nummer. MEER INFO vind je op www.wielermuseum.be/publicaties/etappe

BESTELLEN kan telefonisch (0032 51 26 96 00) of per mail (wielermuseum@roeselare.be)
Kostprijs Etappe #04: 7,95 euro / Etappe #01, #02, #03: 5 euro. Inclusief verzendingskosten.

wiemu
WIELERMUSEUM ROESELARE

ROESELARE
IS 'N VOOR JOU

COLOFON

Redactie

Pascal Delheye, Marnix Koolhaas, Jan Luitzen & Wim Zonneveld

Medewerkers

Nico Boerma, Wilfred van Buuren, Ruurd Edens, Marnix Koolhaas, Onno Kusters, Jan Luitzen, Ruud Stokvis, Rogier Verkade, Jurryt van de Vooren en Wim Zonneveld

Redactieadres

Stichting de Sportwereld
Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam
E-mail: info@desportwereld.nl
Bankrelatie:
Rabobank Uitgeest NL23 RABO 0152109609
Kamer van Koophandel:
Amsterdam 41215142
ISSN: 15697169

Vormgeving en drukwerk

www.sportservicedrukwerk.nl

Tekst en beeld

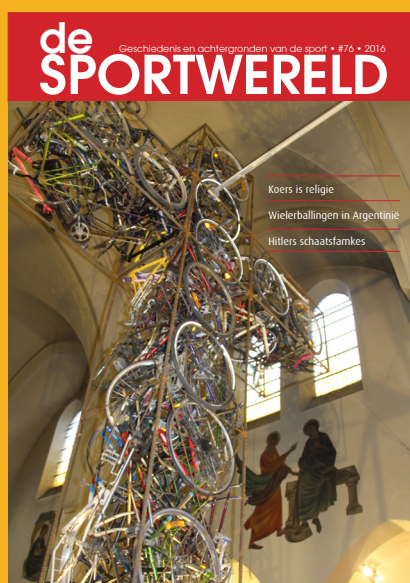
Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot (foto)materiaal in dit magazine te achterhalen. Eenieder die meent dat zijn/haar materiaal zonder voorafgaande toestemming hier is gebruikt, verzoeken wij om zich tot ons te wenden.

De auteurs van de respectieve bijdragen schrijven uit eigen naam. De redactie deelt de ingenomen standpunten niet noodzakelijkerwijs en kan er niet voor verantwoordelijk worden gesteld.

Op de omslagfoto is het Croix de Fer afgebeeld, een metershoog 'ijzeren kruis' van gelaste fietsen, samengesteld met zogenaamde 'weesfietsen' uit het Fietsendepot in Gent. Realisatie: Fisheye-Wielermuseum Roeselare. Het kunstwerk is te zien in het Wielermuseum (tijdelijk in de PatersKerk) in Roeselare. Zie het artikel 'Koers is religie' op pagina 18-19. De foto is genomen op 15 januari 2016 door Pascal Delheye.

Abonnementen

de SPORTWERELD verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers €25,00, instellingen €30,00. Los nummer: €7,50. Zonder automatische incasso worden deze prijzen met €1,- verhoogd. U kunt abonnee worden



door het 'reactieformulier magazine' op de website – onder de knop 'magazine' – in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de redactie.

Stichting de Sportwereld

de SPORTWERELD, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport.

Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

Stichtingsbestuur

Pieter Breuker (voorzitter), Remco van Dam, Marjet Derks, Thijs Kemmeren, Jan de Leeuw en Fons Kemper

Projectcoördinator

Wilfred van Buuren

Redactiecoördinator

Jan Luitzen

Webmaster

info@desportwereld.nl

surf naar de website van magazine *de SPORTWERELD*
www.desportwereld.nl